

MAGDALENA KLARENBACH

PRZED WSZYSTKIM ŻYWNOSĆ!

Aktywizm w dobie
kryzysu klimatycznego

**OUR FOOD
OUR FUTURE**
WE ARE HUNGRY FOR JUSTICE

Przede wszystkim żywność! Aktywizm w dobie kryzysu klimatycznego

Autorka:
Magdalena Klarenbach,
Fundacja Otwarty Plan

Korekta:
Jakub Kahul

Recenzentki:
Maria Huma,
Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie
Anna Kokocińska,
Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie
Anna Dańkowska

Projekt i skład:
Aneta Sitarz, manto

Ilustracje:
Marta Tomiak

Wydanie I, Kraków 2021

Wydawca:
Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie

Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie (FKO) jest ogólnopolską organizacją prowadzącą działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska, odpowiedzialnej konsumpcji i produkcji oraz przestrzegania praw człowieka i zasad ochrony środowiska w biznesie. Chcemy sprawić, by w gąszczu towarów i usług każdy mógł odnaleźć produkty wytworzone z poszanowaniem środowiska i godności pracowników, dlatego informujemy o tym, kto szyje nasze ubrania, jak kupić produkty żywnościowe bezpośrednio od rolnika czy gdzie szukać odpowiedzialnych producentów.

DOŁĄCZ DO NAS!

Włącz się w nasze kampanie, akcje uliczne, zbieraj z nami podpisy, prowadź zajęcia z młodzieżą.

Więcej informacji: www.ekonsument.pl/dolacz

Wspieraj nas! Tylko wsparcie takich osób jak Ty nadaje naszym działaniom sens.

www.ekonsument.pl/wesprzyj

Jeżeli masz pytania, napisz do nas:

info@ekonsument.pl

ISBN: 978-83-67099-00-4

Publikacja dostępna jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne 3.0 Polska (CC BY-NC 3.0 PL).
Treść licencji: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/>

„Nasza żywność. Nasza przyszłość” to międzynarodowa kampania, którą Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie współtworzy z 18 organizacjami partnerskimi z Europy i świata. Jej celem jest zmobilizowanie młodzieży do przyjęcia zrównoważonych wzorców konsumpcji i aktywnego wspierania zrównoważonych łańcuchów dostaw żywności, uczciwych stosunków handlowych, poszanowania praw człowieka i praw pracowniczych oraz zrównoważonego rozwoju, poprzez ulepszoną politykę instytucjonalną i korporacyjną na poziomie UE i państw członkowskich.

Współfinansowane
przez Unię Europejską

Publikacja jest współfinansowana ze środków Unii Europejskiej, jej treść, za którą wyłączną odpowiedzialność ponosi Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie, nie musi odzwierciedlać stanowiska Unii Europejskiej.

Publikacja jest współfinansowana w ramach polskiej współpracy rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP. Publikacja wyraża wyłącznie poglądy autora i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.
www.gov.pl/polskapomoc

SPIS TREŚCI

0. IDEA!	4
1. ŻYWNÓŚĆ	5
1.1 Witaj w antropocenie, czyli epoce człowieka	6
1.2 Granice planetarne	8
1.3 Zmiany klimatu	9
1.4 Produkcja żywności współcześnie	12
1.5 Suwerenność żywnościowa, czyli system żywnościowy, jakiego potrzebujemy	15
2. AKTYWIZM	17
2.1 Idea i historia aktywizmu	18
2.2 Aktywizm bez przemocy	21
2.3 Potencjał, jaki w nas drzemie, czyli inspirujące historie	21
2.4 Wybrane regulacje prawne dotyczące systemu żywnościowego	23
3. NARZĘDZIA AKTYWISTKI I AKTYWISTY	25
3.1 Działajcie bezpośrednio!	26
3.2 Rzecznictwo, czyli jak wpływać na politykę	27
3.3 Scenariusze aktywności	28
3.4 Tablica inspiracji	39
BIBLIOGRAFIA	44

I D E A !

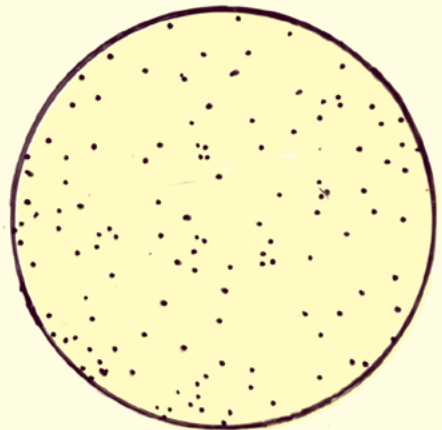
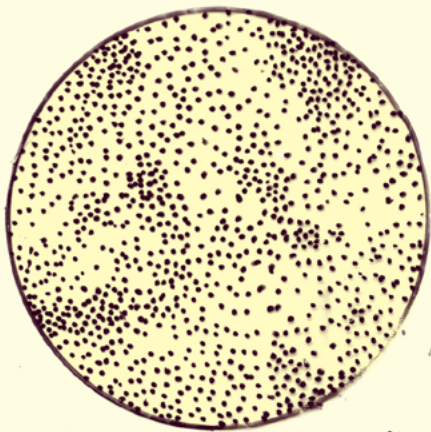
Żyjemy w skomplikowanym i dynamicznym świecie. Świecie, który w kontekście rosnącej częstotliwości występowania ekstremalnych zjawisk pogodowych wywołanych przez zmiany klimatu, jawi się jako miejsce coraz trudniejsze do życia i to bezpośrednio wskutek naszych działań. Eksploatujemy naszą planetę w takim tempie, że trudno sobie wyobrazić obszary, na których będzie można spokojnie żyć w przyszłości. Tymczasem w dobie kryzysu klimatycznego potrzebne są pilne działania, wynikające z poczucia, iż nawet jeśli sytuacja, w jakiej się znajdujemy, jest bardzo trudna, to mają one sens. Kryzys, którego doświadczamy, to także nowe szanse i możliwości. To moment, w którym zaczynamy szukać nowych rozwiązań i nowych sposobów myślenia.

I właśnie o tym jest ta publikacja! Jej celem jest powiązanie pojęć takich jak żywność, zmiany klimatu oraz aktywizm i tym samym dostarczenie materiału, który będzie dla Was pewnego rodzaju przewodnikiem. Narzędziem, które zainspiruje Was do szukania nowych możliwości, czyli pogłębiania zdobytej wiedzy i przekazywania jej innym poprzez organizację warsztatów i akcji bezpośrednich w bezpieczny oraz demokratyczny sposób. Proces transformacji społecznej opiera się na umiejętnościach, których zdecydowanie można się nauczyć. A Wy i Wasi przyjaciele oraz przyjaciółki możecie stać się skutecznymi w kreowaniu zmian, które pragniecie zobaczyć w świecie.

I tego życzę Wam z całego serca!

Klara

ŻYWNOSĆ

ŻYWNOSĆ

1.1 Witajcie w antropocenie, czyli epoce człowieka

Punktem wyjścia do zrozumienia naszego wpływu na świat jest dostrzeżenie pewnych ram, w jakich żyjemy. Do tego potrzebne jest przedstawienie koncepcji antropocenu, granic planetarnych oraz zmian klimatu. W 2000 roku dwóch przyrodznawców Eugene F. Stoermer oraz Paul J. Crutzen zaproponowało, aby współczesne czasy nazwać antropoceniem, gdyż wpływ człowieka na Ziemię jest tak ogromny, że należałoby ogłosić początek nowej epoki.

Jej wyróżnikiem jest to, że człowiek swoją działalnością przekształca i oddziałuje na wszystkie procesy planety do tego stopnia, że została zachwiana planetarna równowaga. Jednym z najbardziej widocznych tego objawów jest plaga plastiku, który można obecnie znaleźć nawet w głębszych warstwach gleby czy na dnie oceanu. Zdaniem naukowców to właśnie wszędobylskie plastiki, które w środowisku naturalnym pojawiły się raptem w latach 50. ubiegłego wieku, są znakiem rozpoznawczym nowej epoki [1].

Antropocen to propozycja nazwy na najnowszą epokę geologiczną w dziejach Ziemi. Jego główne założenie wynika z obserwacji, iż atmosferyczne, geologiczne, hydrologiczne, biosferyczne i inne procesy systemu ziemskiego są obecnie zmieniane przez człowieka. Słowo to łączy rdzeń „anthropo”, oznaczający „człowieka”, z przyrostkiem „-cene”, standardowo używanym w nazwach dla epok geologicznych. Antropocen jest wyróżniany jako nowa epoka lub w ramach obecnej, holocenu, która rozpoczęła się około 10 000 lat temu (około 8000 r. p.n.e.) wraz z końcem ostatniego zlodowacenia.

Źródło: The Encyclopedia of Earth

Antropocen. Wpływ człowieka na środowisko
Fot. Magdalena Klarenbach

JEŚLI NIE MUSISZ, NIE DRUKUJ!

Kolejnym dowodem na to, że żyjemy już w nowej epoce geologicznej, jest inna zawartość izotopów węgla w osadach, obecna w nich sadza i inne zanieczyszczenia. Pojawiły się one w wyniku masowego spalania paliw kopalnych po rewolucji przemysłowej w połowie XIX w. Także zmiana temperatury i zawartości dwutlenku węgla w powietrzu są widoczne w osadach. Warto podkreślić, że wiele z tych zmian jest geologicznie długotrwałych, a niektóre z nich są praktycznie nieodwracalne.

W świecie nauki cały czas trwa dyskusja dotycząca momentu, kiedy rozpoczął się antropocen. Jedną z propozycji jest okres rewolucji agrarnej 12 000-15 000 lat temu, gdy *homo sapiens* zaczęli uprawiać ziemię i hodować zwierzęta. Udomowienie kilku gatunków roślin, takich jak pszenica, ryż czy ziemniaki, dostarczyło olbrzymich ilości kalorii i tym samym spowodowało wzrost ludzkiej populacji. Jednocześnie, jak twierdzi historyk Yuval Harari, „udomowiło” także człowieka, który zaczął przekształcać świat na niewyobrażalną wcześniej skalę, między innymi poprzez wycinanie lasów i wprowadzenie gospodarki żarowej polegającej na wypalaniu terenów pod pola uprawne [2].

O wpływie działalności rolniczej człowieka na środowisko świadczą odkrycia archeologiczne na mokradłach w Belize. Odnaleziono tam stworzone 1,8 tys. lat temu przez Majów ogromne obszary pól uprawnych z kanałami irygacyjnymi, których skala była tak wielka, że według badaczy mogły mieć wpływ na lokalny klimat [3]. Kolejną propozycją na początek antropocenu jest dość niedawny okres, bo rok 1610. Data jest rozważana z kilku powodów. Po pierwsze, ze względu na dynamiczny i bezprecedensowy rozwój handlu międzynarodowego – dzięki żegludze morskiej między kontynentami nastąpiła wymiana gatunków roślin takich jak kukurydza, pszenica czy ziemniaki. Po drugie, okres podbojów kolonialnych i wspomnianej wcześniej żeglugi był także czasem wymiany ludzi i przenoszenia zarazków, na które lokalna ludność nie była odporna. W rezultacie na obszarze obu Ameryk umarło około 50 mln osób, głównie rolników i rolniczek. W następstwie tych wydarzeń doszło do zastopowania rolnictwa i właśnie w 1610 roku odnotowano najniższy poziom dwutlenku węgla w pokrywie lodowcowej [4]. Warto wspomnieć jeszcze dwie daty: rok 1763 i wynalezienie maszyny parowej, zaproponowane przez Paul Crutzena, oraz rok 1964 i ograniczenie liczby prób nuklearnych, które spowodowało obniżenie stężenia radioaktywnego węgla w atmosferze.

1.2 Granice planetarne

Jak już wiecie, człowiek przez dziesiątki tysięcy lat, chcąc wykorzystywać zasoby Ziemi, przekształcał ekosystemy. Żeby lepiej przedstawić skutki tego oddziaływania, powstała koncepcja granic planetarnych, opracowana przez globalną społeczność uczonych przy udziale Poczdamskiego Instytutu Badań nad Wpływem Klimatu (PIK) i po raz pierwszy opublikowana w 2009 roku. W prosty sposób przedstawia ona dziewięć globalnych procesów związanych ze zmianami środowiska spowodowanymi przez człowieka, które wpływają na stabilność systemu ziemskiego [5].

W wyniku działalności człowieka, przekroczeniu uległy cztery granice. Pierwsza z nich to zmiana sposobu użytkowania ziemi. Na przykład produkcja żywności na paszę dla zwierząt hodowlanych zajmuje około 70% wszystkich pól uprawnych w Polsce.

To wiąże się między innymi z dominacją upraw monokulturowych, wykorzystywaniem pestycydów i degradacją ziemi [6]. Kolejna przekroczona granica to zanik różnorodności biologicznej. Rezultatem produkcji mięsa na masową skalę jest wylesianie, które prowadzi do utraty dzikiej przyrody i wymierania gatunków zależnych od środowiska, w jakim żyją. Trzecią przekroczoną granicą jest przenawożenie wód i gleb. W skutek przemysłowej hodowli zwierząt powstają duże ilości odchodów, które m.in. ze względu na wysoką zawartość azotu i fosforu, wpływają negatywnie na środowisko. W połączeniu z masowo stosowanymi nawozami sztucznymi tworzą niebezpieczną mieszankę. Spływając w czasie deszczu z pól do rowów i innych cieków, a następnie do zbiorników wodnych, w tym mórz i oceanów, prowadzą do zakwitania glonów, które zabierają tlen innym żyjącym tam organizmom, tworząc tzw. martwe strefy. Czwarta, ostatnia przekroczona granica planetarna to zmiany klimatyczne.

9 GRANIC WYTRZYMAŁOŚCI ZIEMI:

1. Zmiana klimatu
2. Zmiana struktury biosfery (zanikanie bioróżnorodności i wymieranie gatunków)
3. Zubożenie warstwy ozonowej
4. Zakwaszanie oceanów
5. Zakłócenie procesów biogeochemicznych (cykl fosforu i azotu)
6. Zużycie gleb i gruntów (np. deforestacja)
7. Zużycie wody pitnej
8. Stężenie aerozoli w atmosferze (mikroskopijne cząsteczki, których obecność w atmosferze zmienia klimat i wpływa na żywe organizmy)
9. Wprowadzanie nowych związków (np. zanieczyszczenia organiczne, materiały radioaktywne, nanomateriały, mikroplastiki)

Źródło: www.teraz-srodowisko.pl

1.3 Zmiany klimatu

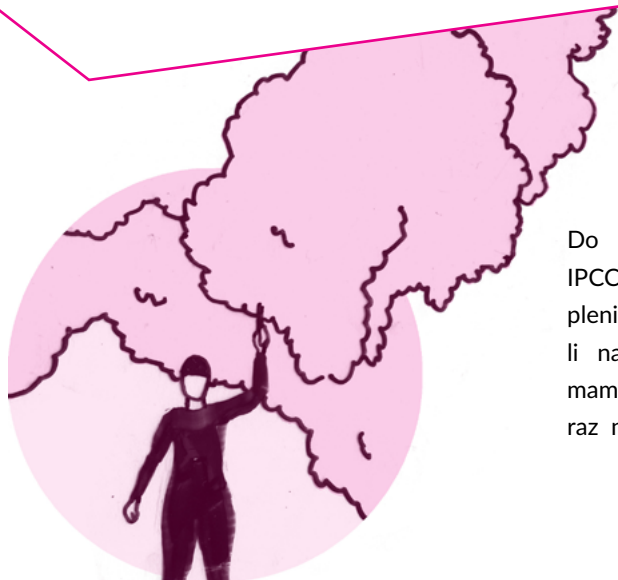
Zmiany klimatu są niewątpliwie jednym z najważniejszych wyzwań XXI wieku – podkreśla to między innymi najnowszy raport Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC) zatytułowany *Zmiany klimatu 2021: podstawy fizyczne* (Climate Change 2021: the Physical Science Basis). Główne wnioski przedstawione w tym dokumencie są bardzo alarmujące. Po pierwsze, naukowcy i naukowczynie jednoznacznie wskazują, że nasza planeta ogrzewa się pod wpływem działalności człowieka i przez to doszło do deregulacji jej systemu klimatycznego. Po drugie, wszystkie scenariusze przewidują, że w najbliższych 20 latach przekroczony zostanie próg wzrostu średniej globalnej temperatury o 1,5°C względem czasów przedindustrialnych [7]. W związku z tym koniecznie musimy obniżyć emisję CO₂ (dwutlenku węgla) i in-

nych gazów cieplarnianych (szczególnie metanu), co pozwoli nam uniknąć ocieplenia o 2°C. Raport określa także, tak zwany budżet węglowy (sposób szacowania ilości emisji CO₂), który według autorów i autorek pozostaje zasadniczo bez zmian. Możemy wyemitować jeszcze około 400 mld ton gazów cieplarnianych w skali całej planety. Jest to równoznaczne z około 10 latami emisji na obecnym poziomie [8].

Raport IPCC to czerwony alarm dla ludzkości. Emisje gazów cieplarnianych pochodzące ze spalania paliw kopalnych i wylesiania drzew niszczą naszą planetę i narażają miliardy ludzi na bezpośrednie niebezpieczeństwo. Globalne ocieplenie dotyka każdego regionu Ziemi, a wiele zmian staje się nieodwracalnych. Ten raport musi zabrzmieć jak podzwonne dla węgla i paliw kopalnych, zanim zniszczą one naszą planetę – stwierdził sekretarz generalny ONZ Antonio Guterres [9].

Zmiana klimatu to zmiana stanu i właściwości klimatu, która utrzymuje się przez dłuższy okres czasu, dekady lub dłużej. Odnosi się to do wszelkich zmian klimatycznych w czasie, czy to w wyniku naturalnych procesów czy w wyniku działalności człowieka.

Źródło: Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change)

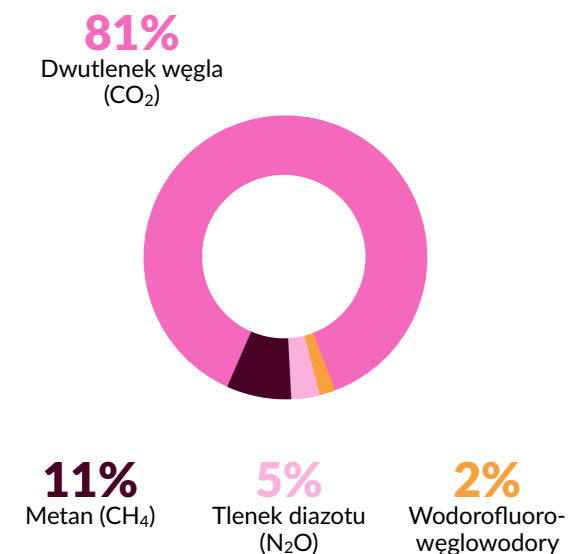

Do momentu publikacji wspomnianego raportu IPCC myślano, że zatrzymanie globalnego ocieplenia na poziomie 2°C jest granicą, która pozwoli na uniknięcie globalnego zagrożenia. Obecnie mamy świadomość, że tak nie jest. Zapewne teraz nasuwa Wam się pytanie, jak do tego doszło.

Revolucja przemysłowa, której podstawą było wynalezienie maszyny parowej, rozpoczęła epokę uzależnienia ludzi od paliw kopalnych. Ropę, węgiel i gaz, czyli właśnie paliwa kopalne, wykorzystujemy w każdej dziedzinie naszego życia: m.in. do transportu, produkcji energii do ogrzewania, zasilania urządzeń elektrycznych, infrastruktury takiej jak wodociągi, telekomunikacji. Praktycznie w żadnym elemencie naszej codzienności nie możemy obyć się bez prądu, a ten powstaje głównie ze spalania paliw kopalnych. Ponadto np. ropa wykorzystywana jest również do produkcji wszechobecnego plastiku oraz pestycydów, a substancje ropopochodne obecne są m.in. w kosmetykach. Tymczasem rezultatem spalania paliw kopalnych, tj. węgla brunatnego, kamiennego, ropy naftowej i gazu ziemnego, jest emisja

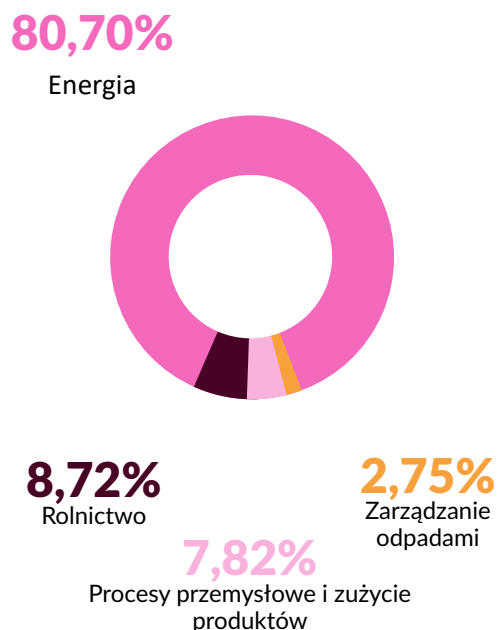
dwutlenku węgla do atmosfery. Od czasów rewolucji przemysłowej zwiększyła się ona kilkadziesiąt razy. W 1850 roku emitowano 54 mln ton dwutlenku węgla rocznie, natomiast obecnie roczna globalna emisja sięga prawie 36 mld ton CO₂ [10]. Jeśli chodzi o zmiany klimatyczne, przyjmuje się, że poziom dwutlenku węgla w atmosferze nie powinien przekraczać 350 części na milion (ppm), aby wzrost globalnych temperatur nie przekroczył 1,5°C. Tymczasem obecny poziom wynosi już około 399 ppm i rośnie o mniej więcej 3 ppm rocznie [5]. Drugim gazem cieplarnianym, którego dramatyczny wzrost zanotowano w ostatnich latach jest metan (CH₄). W tym przypadku za wzrost emisji tego gazu odpowiada przede wszystkim hodowla bydła (30-45% emisji). Szacuje się, że ok. 89 mln ton metanu (ekwiwalent ok. 2,2 mld ton CO₂) emitowanych jest przez przeżuwacze [10].

Emisje gazów cieplarnianych na świecie w 2017

<0,2%: perfluorowęgłowodory (PFC), nieokreślona mieszanka PFC i HFC, heksafluorek siarki (SF₆) i trójfluorek azotu (NF₃)
 Z powodu zaokrąglenia wartości nie sumują się do 100%
 *Całkowite emisje gazów cieplarnianych z wyłączeniem użytkowania gruntów, zmiany użytkowania gruntów i leśnictwa (LULUF)

Emisje gazów cieplarnianych w UE wg sektora w 2017

*Wszystkie sektory z wyłączeniem użytkowania gruntów, zmiany użytkowania gruntów i leśnictwa (LULUF)

Źródło: UNFCCC

W tym miejscu nasuwa się pytanie, jakie będą konsekwencje zmian klimatu dla rolnictwa i produkcji żywności. Po pierwsze, wzrost średniej temperatury na Ziemi wpłynie na obieg wody w przyrodzie. W wielu miejscach na świecie zmniejszą się zasoby wód powierzchniowych i gruntowych, co będzie niekorzystne dla produkcji rolnej, a w efekcie zwiększy problemy z dostępem do żywności. Kolejną kwestią, którą już w tym momencie można zaobserwować, są krótkotrwałe, bardzo obfite deszcze, które niszczą pola uprawne i powodują powodzie, oraz inne ekstremalne zjawiska pogodowe, takie jak susze czy huragany, które dewastują plony i redukują pogłowie bydła, a także rujną infrastrukturę rolną [11]. Wzrost temperatur powoduje, że uprawa wielu roślin musi zostać przesunięta bardziej na północ, kosztem krajów bliższych równikowi, które już teraz mierzą się z problemem zaopatrzenia w żywność [12]. Należy, wszakże pamiętać, że rolnictwo jest nie tylko poszkodowanym, ale także sprawcą zmian klimatu. Jeśli nie zmienimy dominującego obecnie sposobu produkcji żywności oraz nie zmniejszymy poziomu konsumpcji mięsa i nabiału, do 2050 roku emisje gazów cieplarnianych z rolnictwa będą stanowić ponad połowę wszystkich emisji spowodowanych działalnością człowieka.

Podsumowując, ochrona klimatu poprzez redukcję emisji gazów cieplarnianych wymaga radykalnych zmian również w rolnictwie, a zwłaszcza w hodowli zwierząt. Żeby nie przekroczyć kolejnych granic i odwrócić obecny trend, potrzebujemy prawdziwych i trwałych zmian, które można osiągnąć jedynie systemowo. Należy oczywiście wpływać na wybory konsumentów i konsumentek czy władze lokalne. Ale niezbędne są przede wszystkim pilne działania polskich władz na poziomie regionalnym i narodowym, do których można zaliczyć przyjęcie celu neutralności klimatycznej i ochrony klimatu jako priorytetów polityki rolnej, stworzenie narodowego programu retencji wody opadowej czy wsparcie sektora badawczego oraz wprowadzenie edukacji klimatycznej [13].

1.4 Produkcja żywności współcześnie

Produkcja żywności dla 7,7 miliarda ludzi na Ziemi odpowiada za prawie jedną trzecią globalnej emisji gazów cieplarnianych. Związane jest to z między innymi z wylesianiem pod uprawy, stosowaniem nawozów czy hodowlą zwierząt. Niestety to nie koniec problemów. Dominujący obecnie przemysł żywnościowy nastawiony jest na zysk, a nie, jak mogłoby się wydawać, na wyżywienie ludzi [12]. Ten paradoks widoczny jest przede wszystkim w produkcji mięsa, do której zużywa się ok. 1/5 światowego arealu zbóż (jako paszy) i ok. 1/5 wody wykorzystywanej w rolnictwie (produkcja rolna zużywa aż 70% światowych zasobów wody) [14], podczas gdy miliony ludzi na świecie wciąż cierpią z powodu niedożywienia czy braku dostępu do wody.

Plastik i transport

Półki pełne egzotycznych warzyw i owoców są dla nas standardem. Mamy oczywiście świadomość, że w zimie truskawki są pewną anomalią, a ich obecność w supermarketach wiąże się w transportem np. z Hiszpanii i tym samym wykorzystaniem paliw kopalnych, ale i tak znajdują się konsumenci i kon-

sumentki, którzy chętnie je kupią. Dodatkowo potrzebne są do tego uprawy szklarniowe, które nie tylko są bardzo energochłonne i przyczyniają się do zwiększenia emisji gazów cieplarnianych, ale generują też ogromne ilości odpadów. Warto zatrzymać się w tym miejscu na przykładzie Almerii w Hiszpanii, która jest największym skupiskiem szklarniowym na świecie. Transformacja regionu rozpoczęła się w latach 80. ubiegłego wieku, a obecnie obejmuje 26 000 hektarów, które zaspokajają ponad połowę europejskiego popytu na świeże owoce i warzywa. Almeria jest znana, nie tylko ze względu na przytłaczający efekt krajobrazowy, jaki tworzą ciągnące się kilometrami szklarnie, ale także na bardzo trudne warunki pracy pracowników i pracowniczek. Temperatury wewnątrz szklarni mogą osiągać ponad 45 stopni Celsjusza. Szacuje się, że w szklarniach pracuje nawet sto tysięcy imigrantów i imigrantek, a wielu uważa, że to właśnie brak praw pracowniczych przyczynia się do rentowności całego przedsięwzięcia. Na wielu „farmach” nie ma toalet, a kobiety nierzadko bywają zmuszane do prostytucji. Niektórym pracownikom i pracowniczkom sprzedaje się również kontrakty na pracę, które muszą być spłacane szefom, co jest niezgodne z prawem [15].

Widok na Almerię, gdzie produkowane są warzywa i owoce dla Europy

Fot. Alex Tihonov

Plastik to nie tylko szklarnie, ale także opakowania, w jakich dociera do nas żywność. Wspominaliśmy już, że do produkcji opakowań wykorzystywana jest ropa (sic!), czyli jedno z paliw kopalnych, których spalanie ma zasadniczy wpływ na zmiany klimatu. Żyjemy w świecie, w którym opakowywane jest wszystko – nawet żywność ekologiczna potrafi być sprzedawana w plastikowych opakowaniach. Poza problemem energii, jaką pochłania produkcja i utylizacja opakowań, zwróćcie uwagę na inne koszty dla środowiska. Pośrednio przyczyniamy się do tego jako konsumenci i konsumentki, wybierając w sklepach produkty, które są wytwarzane w nieodpowiedzialny sposób, tj. bez poszanowania środowiska i standardów pracy. Przykładowo konsumując duże ilości mięsa, przyczyniamy się pośrednio do karczowania lasów w Amazonii, gdzie później uprawia się soję na paszę, którą karmione są europejskie zwierzęta hodowlane. Te wszystkie procesy wpływają na zmiany klimatyczne [10].

Marnowanie żywności

Marnowanie żywności jest kolejnym z kluczowych problemów produkcji i konsumpcji żywności. Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) szacuje, że rocznie na świecie marnowane jest 1,3 miliarda ton jedzenia, czyli ok. 1/3 całej produkowanej żywności [11]. Marcin Wojtalik z Instytutu Globalnej Odpowiedzialności zwraca uwagę, iż głównie wpływa na to utowarowienie żywności. Co to znaczy?

– Ponieważ, jeżeli żywność traktujemy wyłącznie jako towar, to podlega ona takim samym zasadom jak każdy inny towar. To znaczy, robi się tylko to, co się opłaca. Opłaca temu, który ma wpływ na decyzje. Niekoniecznie jest właścicielem. I właśnie dlatego nie robimy nic z systemem żywnościowym, ponieważ decydentom nie opłaca się zajmować [...]. Głośne powiedzenie, że nie zgadzamy się na to, że to jest hańba, gdy marnujemy żywność, a inni ludzie umierają z głodu czy niedożywienia. Bez tego politycznego, demokratycznego czynnika, w sytuacji, gdy rządzi wyłącznie pieniądź, mamy taki stan, jaki mamy [16].

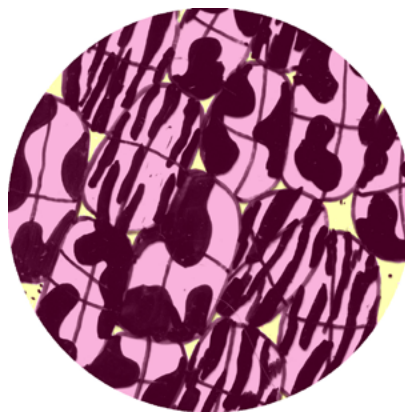
Współcześnie marnowanie żywności rozpoczyna się już na samym początku produkcji, czyli na polu. W wyniku niskich cen skupu i standaryzacji plonów, część warzyw i owoców nie jest zbierana. Po prostu konsumenci i konsumentki nie chcą kupić krzywej marchewki, więc zostaje ona na polu. Może moglibyście zastanowić się, czy nie warto zrobić kampanii wśród rówieśników i rówieśniczek na temat wartości takich niedoskonałych warzyw i owoców? Niespełnianie standardów estetycznych to oczywiście nie jedyny problem związany z produkcją żywności – w ostatnich latach w Internecie pojawiają się ogłoszenia od rolników i rolniczek zapraszających konsumentów i konsumentki do samodzielnego zbierania owoców

oraz warzyw, ponieważ w gospodarstwach brakuje rąk do pracy. Jednak głównym miejscem marnowania żywności są zazwyczaj supermarkety. Kierowanie się minimalną datą przydatności do spożycia skutkuje niszczeniem ogromnej ilości żywności, która zwykle mogłaby być nadal bezpiecznie spożyta. Kiedy supermarkety deklarują, że ograniczą ilość odpadów, powinny uwzględnić też żywność, do wyrzucenia której zmuszają swoich dostawców. W Polsce sytuację ma zmienić ustawa o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności z dn. 19 lipca 2019 roku, określająca zasady postępowania z żywnością oraz obowiązki sprzedawców żywności [17]. W trzeciej części publikacji znajdziecie scenariusz kampanii, dzięki któremu będziecie mogli bardziej szczegółowo zapoznać się z jej zapisami. Ostatnim miejscem, w jakim marnowana jest żywność, są nasze gospodarstwa domowe. Zwróćcie uwagę, ile żywności wyrzucacie, ponieważ ugotujecie za dużo albo z powodu kupowania na zapas. Często marnujemy także żywność, którą nie byliśmy nauczeni jeść i wydaje się nam, że jest odpadem, a moglibyśmy ją wykorzystać jako pełnowartościowe posiłki, na przykład natkę marchewki, która nadaje się na pesto, czy skórki ziemniaków, z których można zrobić chipsy.

Biopaliwa

Problem biopaliw, który ma ogromny wpływ na światowy system żywnościowy, wyniknął z decyzji USA i krajów Europy o wykorzystaniu zbóż i roślin strączkowych do produkcji paliw. Jean Ziegler, ekspert ONZ, nazwał biopaliwa „zbrodnią przeciwko ludzkości” [18]. Co dokładnie się stało? Otóż, w rezultacie nowej polityki paliwowej w latach 2007-2008 aż 95 milionów ton zbóż zostało przetworzonych na biopaliwa. Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy oszacowały, że wpłynęło to na wzrost światowych cen żywności i tym samym doprowadzenie milionów ludzi do ubóstwa i życia w głodzie. Wielka Brytania i Komisja Europejska, widząc skutki prowadzonej polityki, zweryfikowały swoje cele dotyczące biopaliw. Niestety Stany Zjednoczone nadal promują biopaliwa, zwłaszcza etanol produkowany z kukurydzy, tym samym wpływając na bezpieczeństwo żywnościowe milionów ludzi na całym świecie [19].

1.5 Suwerenność żywnościowa, czyli system żywnościowy, jakiego potrzebujemy

Wiecie już mniej więcej, jak wygląda sytuacja żywnościowa na świecie. Teraz nasuwa się pytanie, czy mamy jakieś alternatywy? Otóż tak! Próbą odpowiedzi na wspomniane problemy jest ciesząca się coraz większym poparciem koncepcja suwerenności żywnościowej (ang. food sovereignty), która została rozpropagowana przez międzynarodowy ruch rolników i rolniczek Via Campesina (więcej o Via Campesina w części 2) w latach 90. ubiegłego wieku. Jej głównym filarem jest prawo społeczności i krajów do samodzielnego tworzenia takiej polityki rolnej i żywnościowej, która umożliwi zaspokojenie potrzeb i oczekiwań ludności, m.in. poprzez zrównoważoną produkcję rolną oraz ochronę przed tak zwanym dumpingiem żywności [20]. Co to jest dumping? To szkodliwa polityka cenowa polegająca na celowym zaniżaniu ceny produktu, który eksportuje się do innego kraju. Na przykład, kiedy pomidory eksportowane z Hiszpanii do Polski są tańsze niż te wyprodukowane u nas. Konsumenci i konsumentki chętniej kupią tańsze pomidory, więc można sprzedawać ich coraz więcej, kosztem krajowych producentów i producentek, którzy ostatecznie tracą możliwość sprzedaży swoich produktów. Poprzez wyeliminowanie polskiej konkurencji i stworzenie w ten sposób sytuacji monopolu, hiszpański eksporter będzie mógł jednostronnie dyktować cenę i jakość produktu.

Suwerenność żywnościowa nie ogranicza się wyłącznie do reorganizacji produkcji żywności czy handlu produktami rolnymi, ale pokazuje wachlarz innych działań, które są niezbędne do prawidłowego funkcjonowania systemu żywnościowego na świecie, jak na przykład reforma agrarna wraz z uwzględnieniem poprawy sytuacji kobiet oraz realizowanie idei zrównoważonego rozwoju. Bardzo istotne jest podkreślenie demokratycznych zasad, które rządzą ruchem i branie pod uwagę wszystkich, na których wpływa polityka żywnościowa, ze szczególnym uwzględnieniem osób, które reprezentują mniejszości lub grupy bardziej niż inne narażone na głód i niedożywienie, takie jak rolniczki i rolnicy z terenów wiejskich w krajach Globalnego Południa i kobiety [21]. Jak podkreśla Emilia Ślimko, ekspertka od zrównoważonego rozwoju, *suwerenność żywnościowa jest swoistym wezwaniem do demokratycznej debaty i działań obejmujących globalny system produkcji i dostępu do żywności. Wydaje się być też szansą na uczynienie go bardziej sprawiedliwym. Choć nie jest ona zestawem gotowych recept na szybkie uporanie się z problemem głodu, proponuje przewyżczenie jego kluczowych przyczyn w nowy i innowacyjny sposób. Jest to niezwykle istotne w obliczu bankructwa dotychczasowych modeli światowej polityki rolnej i żywieniowej w walce z niedożywieniem w krajach rozwijających się. Z tych względów suwerenność żywnościowa zasługuje na poświęcenie jej większej uwagi przez rządy poszczególnych państw, organizacje międzynarodowe, a także zwykłych ludzi, którym nie jest obojętny problem głodu na świecie [22].*

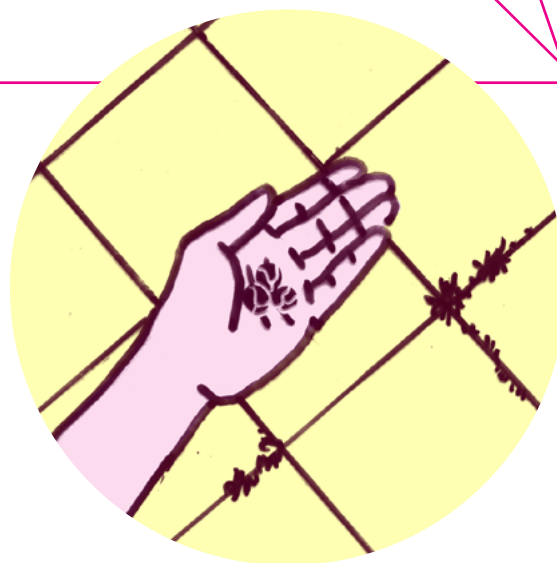
Suwerenność żywnościowa

Pojęcie to powstało na gruncie ruchów społecznych, które zaobserwowały, że światowy system żywnościowy jest zdominowany przez korporacje transnarodowe oraz interesy krajów bogatych. Sednem tej koncepcji jest przeświadczenie, że poszczególne kraje i społeczności powinny mieć prawo definiowania własnej polityki rolnej i żywnościowej, której celem ma być zapewnienie dostępu do zdrowej, ale też odpowiadającej oczekiwaniom ludzi, żywności produkowanej w sposób zrównoważony ekologicznie. Suwerenność żywnościowa stawia w centrum debaty prawa rolników i rolniczek oraz konsumentów i konsumentek, a także przyszłych pokoleń – wskazując, że to w ich interesie powinien być kształtowany system żywnościowy. Podkreśla też znaczenie lokalnej produkcji i konsumpcji żywności.

6 ZASAD SUWERENNOŚCI ŻYWNOSCIOWEJ:

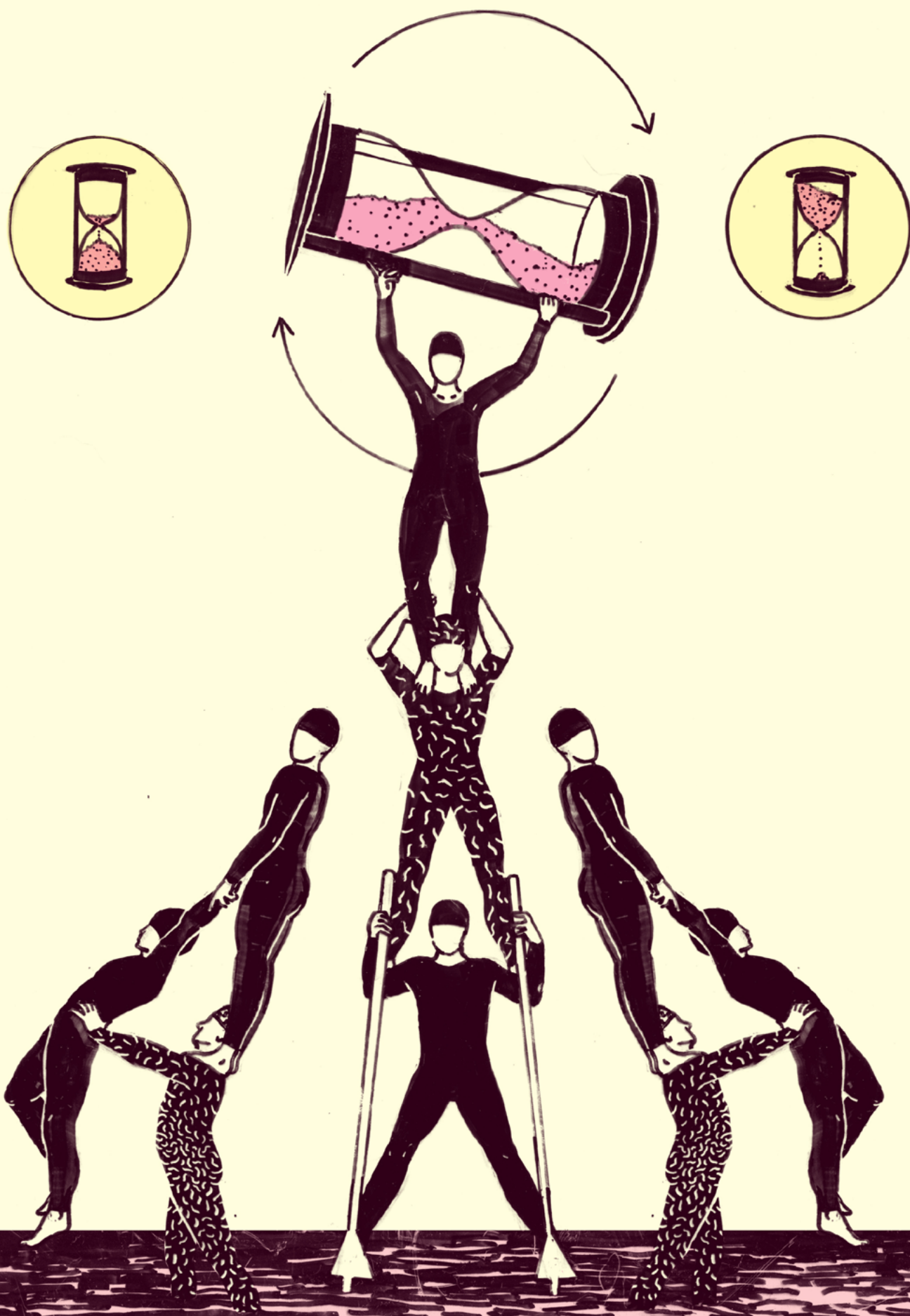
1. Centralna kwestia – żywność dla ludzi
2. Docenienie wytwórców żywności
3. Lokalne systemy zapewniania żywności
4. Lokalna kontrola zasobów
5. Gromadzenie wiedzy i umiejętności
6. Współpraca z naturą

Źródło: Polska Zielona Sieć oraz Nyeleni

AKTYWIZM

A K T Y W I Z M

W tej części skupimy się na aktywizmie konsumenckim, w szczególności na jego historii i formach. Poznacie także podstawowe regulacje prawne, dzięki którym będziecie mogli zrozumieć, jak wyglądają podstawy unijnej polityki rolnej i jej kierunki w czasie kryzysu klimatycznego.

2.1 Idea i historia aktywizmu

Revolucja przemysłowa, wraz z intensywnym procesem urbanizacji oraz zmianą systemu ekonomicznego, przyniosła także rosnące nierówności społeczne. Efektem tych przemian stała się między innymi mobilizacja w ramach ruchów społecznych, które sprzeciwiały się zaistniałej sytuacji.

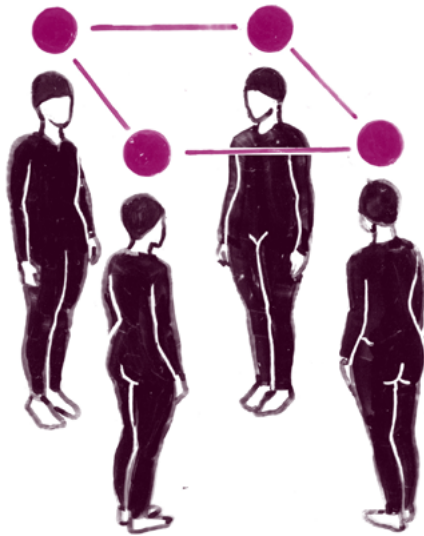
Historię aktywizmu konsumenckiego można przedstawić za pomocą fal, które obrazują formę, jaką przyjmował aktywizm w danym czasie, oraz sposób, w jaki postrzegana była konsumpcja [23]. Podobnie jak fale morskie na piasku, fale aktywizmu konsumenckiego także pozostawiały ślady, które możemy obserwować do dnia dzisiejszego. Jednym z pierwszych przejawów aktywizmu konsumenckiego był amerykański ruch z lat 1764-67, który z podręczników możecie kojarzyć z tak zwaną „bostońską herbatką”. Jego przedstawiciele i przedstawicielki nie zgadzali się na import towarów z Wielkiej Brytanii do kolonii i prawo podatkowe, które w nich uderzało, co można interpretować jako wyraz kulturowej niezależności oraz zwrot z globalności na lokalność i tym samym w kierunku korzystania z własnych zasobów.

Aktywizm to czynna postawa wobec życia. Niezgoda na zastany stan rzeczy i dążenie do jego zmiany.

Źródło: Amnesty International

Aktywizm konsumencki to proces, w którym aktywiści i aktywistki starają się wpłynąć na sposób, w jaki produkowane są towary lub usługi.

Źródło: Elizabeth Lightfoot [24]

Pierwsza fala: konsumenci i konsumentki spółdzielczy

Powodem do organizowania się pierwszego ruchu konsumenckiego, pod postacią spółdzielni, były po pierwsze zbyt wysokie ceny, a po drugie zła jakość produktów, w szczególności żywności. Przykładem takiej spółdzielni było Rochdale w północno-zachodniej Anglii i jej sklep działający na zasadach kooperatywy, czyli sprzedający towary tym, którzy byli jej członkami i członkiniami. Ruch był strzałem w dziesiątkę i osiągnął olbrzymi sukces głównie dzięki pracy ludzi w niego zaangażowanych, czyli zarówno konsumentów i konsumentek, jak i producentów i producentek żywności. Zyski dzielono bezpośrednio między ludzi, ale myślano także o inwestycjach, dzięki którym w ciągu sześciu lat spółdzielcy zorganizowali własny młyn do kukurydzy. W 2003 roku Kofi Annan, ówczesny sekretarz generalny ONZ, stwierdził, że ruch spółdzielczy to *jeden z największych zorganizowanych segmentów społeczeństwa obywatelskiego i odgrywa kluczową rolę w szerokim spektrum ludzkich aspiracji i potrzeb. Spółdzielnie świadczą niezbędne usługi zdrowotne, mieszkaniowe i bankowe; promują edukację i równouprawnienie płci; chronią środowisko i prawa pracownicze (...), pomagają ludziom w ponad 100 krajach poprawić jakość życia ich samych i ich społeczności* [23]. Współcześnie ruch spółdzielczy na świecie obejmuje między 800 mln a 1 mld członków i członkiń, z czego w samej Europie jest ich 100 mln, a w Polsce 30 tysięcy [25].

Druga fala: konsumenci i konsumentki ceniący jakość za pieniądze

Druga fala ruchu konsumenckiego jest dziś zdecydowanie najbardziej widoczną falą aktywizmu konsumenckiego, do tego stopnia, że często błędnie uważa się ją za cały ruch konsumencki. Nazywana jest „konsumeryzmem wartości za pieniądze” [23]. W swojej nowoczesnej formie pojawiła się w 1891 roku, kiedy w Nowym Jorku powołano Ligę Konsumentów, która parę lat później rozrosła się na tyle, że przemianowano ją na Narodową Ligę Konsumentów – do 1903 roku miała 64 oddziały w 20 stanach. Punktem przełomowym był skandal z fałszowaniem żywności. Chodziło między innymi o niehigieniczne warunki panujące na chicagowskich placach składowych. W wyniku tych wydarzeń zmieniono ustawodawstwo (Pure Food and Drug Act z 1906 i Meat Inspection Act) [23]. Aktywiści i aktywistki drugiej fali konsumenckiej postrzegali siebie raczej jako ruch umożliwiający konsumentom i konsumentkom jak najlepsze wykorzystanie rynku, a nie próbujący podważyć go poprzez działania spółdzielcze lub agitację polityczną i lobbying. Obecnie za swoje główne zadanie uważają polepszanie istniejących warunków oraz obronę swoich praw poprzez nacisk na prawo do informacji i etykietowania oraz zadośćuczynienia.

Trzecia fala: naderyzm

Trzecia fala aktywizmu konsumenckiego jest stosunkowo nowa i pojawiła się, podobnie jak druga, w USA. Jej symbolem stał się Ralph Nader, który zyskał rozgłos dzięki publikacji książki pt. „Niebezpieczne przy każdej prędkości” (ang. *Unsafe at Any Speed*). Książka dowodziła, że producenci samochodów, w szczególności samochodu Chevrolet Corvair, dopuszczali do uchybień w projektach kosztem bezpieczeństwa pasażerów i pasażerek. Według Nadera konsekwencją były liczne wypadki drogowe, z wielką liczbą ofiar śmiertelnych wśród Amerykanów oraz gigantycznymi kosztami liczonymi w miliardach dolarów (m.in. szkody majątkowe, koszty leczenia, koszty ubezpieczenia) [23]. Tym, co wyróżniało podejście Nadera, była postawa aktywisty-konsumenta walczącego przeciwko dużym korporacjom, wobec których ludzie wydawali się być bezsilni. *W latach 90. pod parasolem Nadera działało 29 organizacji o łącznych dochodach 75-80 milionów dolarów* [23]. Cechami charakterystycznymi naderyzmu było zwrócenie uwagi na dominację korporacji, wezwanie władzy do obrony obywateli i obywaterek przed ich działaniami oraz dążenie do tego, by Amerykanie byli obywatelami i obywatelkami, a nie tylko konsumentami.

Czwarta fala: konsumenci i konsumentki alternatywni

Ostatnia fala, która rozpoczęła się stosunkowo wcześniej, ponieważ już na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego wieku, określana jest mianem „alternatywnego konsumeryzmu”. Jej podstawą były zielony konsumpcjonizm i przemiany świadomości ekologicznej, które nakazywały ochronę zasobów na rzecz przyszłych pokoleń [23]. Można to było osiągnąć poprzez zwracanie uwagi na bardziej przyjazny dla środowiska naturalnego sposób produkcji towarów i świadczenia usług albo ograniczanie zakupów. Ta forma konsumpcji, podobnie jak spółdzielczość, także oferowała możliwość bezpośredniego wpływu na produkcję: kupując ten, a nie inny produkt, można pomóc „dobrym” producentom w konkurencji ze „złymi”. Zaczęto także wywierać presję na producentów i producentki, aby oferowali bardziej „zielone” towary. Jedną z ważniejszych ról zielonego konsumeryzmu było zakwestionowanie supremacji rynku, która zdominowała lata 80. XX wieku. Zielony konsumeryzm stanowił też znaczącą zmianę w stosunku do szalejącego indywidualizmu i krótkowzroczności. Jednym z efektów presji wywieranej przez grupy zielonych konsumentów i konsumentek było to, że firmy zaczęły przeprowadzać audyty środowiskowe jako sposób na zdobycie przewagi nad konkurentami i odpieranie krytyki. Jedną z gałęzi zielonego aktywizmu konsumenckiego monitorowała firmy i stosowała podejście zbliżone do konsumeryzmu drugiej fali, porównując produkty pod kątem ich ekologiczności i zielonych referencji firm, które je wyprodukowały. Aktywizm ekologiczno-konsumentki wygenerował też kolejną niszę w ofercie produktów. To do konsumenta i konsumentki należy wybór, czy chce ratować planetę [23].

2.2 Aktywizm bez przemocy

Aktywizm bez przemocy nie jest ani bierną akceptacją ucisku, ani gwałtownym sprzeciwem wobec niego. To kreatywne formy okazywania niezgody na daną sytuację (np. akty protestu i perswazji, brak współpracy, akcje bezpośrednie, nieposłuszeństwo obywatelskie, bojkoty, strajki czy edukacja), aby w ten sposób wpływać na zmiany społeczne i zachęcać do ich wprowadzania [26]. Jego propagatorem był Gene Sharp, założyciel Instytutu Alberta Einsteina, organizacji non-profit zajmującej się rozwojem badań nad działaniami bez przemocy. Wyróżnił on trzy metody działania bez użycia przemocy. Pierwszą z nich są akty pokojowego sprzeciwu, takie jak protest i perswazja bez użycia przemocy (m.in. parady, czuwania, pikety, plakaty, fora edukacyjne, spotkania protestacyjne), które najczęściej wykorzystuje się w sytuacji buntu wobec określonej kwestii lub polityki. Drugą metodą jest brak współpracy (m.in. strajki, bojkoty, dezinvestycje i akty obywatelskiego nieposłuszeństwa poprzez pokojowe łamanie prawa lub przepisów), polegający na celowym odsunięciu się od współdziałania z instytucją, której się sprzeciwiamy. Trzecią, ostatnią metodą jest interwencja bez użycia przemocy, która obejmuje działania zakłócające bądź dekonstruuujące ustalone instytucje, zachowania lub politykę, które są postrzegane przez działającego bez przemocy jako niepożądane. Interwencje bez użycia przemocy mogą też dążyć do stworzenia nowych wzorców i instytucji, które zajmą miejsce wcześniejszych. Metody zakłócania mogą obejmować okupacje bez użycia przemocy, blokady, posty i dążenie do bycia zatrzymanym w celu przepięnienia obiektów, w których przetrzymywani są aresztowani. Z kolei metody tworzenia nowych struktur mogą obejmować budowę alternatywnych szkół, mediów, transportu, rynków i innych instytucji politycznych, ekonomicznych i społecznych [27]. Jedną z najbardziej znanych postaci, która nawoływała do aktywizmu bez przemocy, był Martin Luther King, a swoją „pielgrzymkę do niestosowania przemocy” opisał w książce pt. „Krok ku wolności” (ang. *Stride Toward Freedom*). King określał walkę bez przemocy jako „odważną konfrontację ze złem poprzez siłę miłości”. Dzięki praktycznemu

doświadczeniu prowadzenia protestów bez użycia przemocy, King widział ich potencjał w rozwiązywaniu problemów oraz konfliktów, a zasadę oporu bez przemocy nazywał „światłem przewodnim naszego ruchu” [28].

2.3 Potencjał, jaki w nas drzemie, czyli inspirujące historie

W tej części chciałabym przedstawić Wam dwie ciekawe historie, które pokazują, że można skutecznie działać i wpływać na otaczającą nas rzeczywistość. Każda z tych historii jest inna, jednak obie tak samo inspirujące. Pokazują, jak aktywiści i aktywistki, widząc niesprawiedliwość, podejmują się założenia międzynarodowej organizacji na rzecz suwerenności żywnościowej oraz pozwania 33 krajów w sprawie kryzysu klimatycznego.

Via Campesina

La Via Campesina, inaczej „Chłopska Droga”, to międzynarodowy ruch, który powstał w 1993 roku w Mons w Belgii i wyraźnie zaznaczył swoją obecność na scenie globalnego handlu. Jest to organizacja, która nie tylko zaczęła stawiać skuteczny opór wobec działań Światowej Organizacji Handlu (WTO), ale co najważniejsze stworzyła nowy paradygmat, czyli ramy, rozwoju rolnictwa, jakim jest przybliżona Wam wcześniej suwerenność żywnościowa. La Via Campesina zrzesza 182 lokalne i krajowe organizacje w 81 krajach Afryki, Azji, Europy i obu Ameryk. Łącznie reprezentuje około 200 milionów chłopów, małych i średnich rolników, bezrolnych kobiet i młodzieży wiejskiej, ludności rdzennej, migrantów i migrantek oraz pracowników i pracowniczek rolnych z całego świata – którzy postawili sobie za zadanie promowanie sprawiedliwości społecznej i godności oraz sprzeciwianie się rolnictwu napędzanemu przez korporacje, które niszczą relacje społeczne i przyrodę [29]. La Via Campesina jest oddolnym ruchem masowym, który wywodzi się od organizacji chłopskich, co bezspornie jest jednym z jego atutów. Kierownictwo stanowią rolnicy-

działacze i nie dopuszcza się do przejęcia władzy przez na przykład organizacje pozarządowe. Międzynarodowy sekretariat zmienia się zgodnie z kolektywną decyzją podejmowaną co cztery lata. Kolejnym atutem jest łączenie radykalnej wizji, umiejętności budowania koalicji oraz wykorzystanie różnych taktyk (akcji bezpośrednich, profesjonalnych kontaktów z mediami itp.) [19]. Służy temu między innymi międzynarodowa konferencja, odbywająca się co cztery lata, gdzie określane są przyszłe działania i agenda ruchu. Niezwykle ważne jest też wyeksponowanie przez Via Campesina roli kobiet oraz aktywna obrona ich praw. Tym co wyróżnia ruch jest również umiejętność połączenia we wspólnym działaniu organizacji reprezentujących globalne Północ i Południe, dzięki krytyce współczesnego systemu ekonomicznego, który pozbawia środków do życia rolników i rolniczki w obu miejscach.

Model chłopski, za którym opowiada się Via Campesina, nie oznacza odrzucenia nowoczesności ani też technologii czy handlu, któremu miałyby towarzyszyć romantyczny powrót do prastarych dziejów, opiewanych w chłopskiej tradycji. Via Campesina podkreśla natomiast, że model alternatywny musi oprzeć się o szczególną etykę i wartości, dzięki którym nabiorą znaczenia kultura i sprawiedliwość społeczna oraz wyłonią się kon-

kretny mechanizmy, zapewniające przyszłość wolną od głodu [29].

Osiągnięć Via Campesina jest sporo, ale do najważniejszych zalicza się udział w masowych demonstracjach przeciwko G8 w Genui, przeciwko WTO w 2005 roku oraz doprowadzenie do zerwania negocjacji handlowych WTO w Dosze.

Młodzi aktywiści i aktywistki pozywają 33 kraje

Polska wraz z 32 innymi krajami została pozwana przez aktywistki i aktywistów z Portugalii, którzy żądają ambitniejszych działań na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Młodzi ludzie, którzy złożyli pozew, pochodzą z regionów, w których skutki zmian klimatu są mocno odczuwalne, w tym z dystryktu Leiria, który został najsilniej dotknięty falą pożarów trzy lata temu.

Powodzi żądają, by sąd ustalający standardy wydał wiążące nakazy 33 państwom, do których należą UE, a także Wielka Brytania, Norwegia, Rosja, Turcja, Szwajcaria i Ukraina, by zapobiegały dyskryminacji młodych ludzi i chroniły ich prawa do ruchu na świeżym powietrzu i życia bez lęku [30].

Catarina Mota, 20 lat:

Boję się o przyszłość. Ostatnio jest już niemożliwe, aby ćwiczyć na świeżym powietrzu. Gdyby to było tylko przez kilka dni, to byłoby w porządku, ale fale upałów są ekstremalne i powtarzają się. Żyję z poczuciem, że mój dom z każdym rokiem staje się bardziej nieprzyjazny. To mnie bardzo przeraża.

Sofia Oliveira, 15 lat:

Widzieliśmy nieznośne fale upałów, które powodują niedobory wody i niszczą produkcję żywności, a także gwałtowne dzikie pożary, które wywołują w nas niepokój i sprawiają, że boimy się podróżować przez lasy naszego kraju. Jeśli już w 2020 roku widzimy te ekstrema, jaka będzie przyszłość?

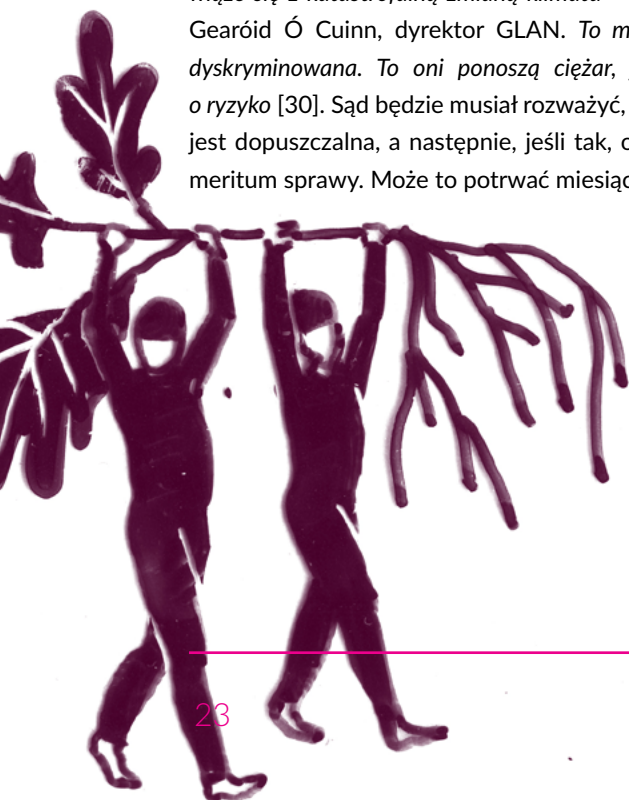
Źródło: Smoglab, <https://smoglab.pl/mlodzi-z-portugalii-pozywaja-33-kraje-w-tym-polske-za-kryzys-klimatyczny/>

JEŚLI NIE MUSISZ NIE DRUKUJ!

Według młodych aktywistów i aktywistek Unia Europejska musi zrezygnować z wykorzystywania paliw kopalnych i zobowiązać się do osiągnięcia celu redukcji emisji o co najmniej 65% do 2030 roku. Można to osiągnąć poprzez inwestowanie w odnawialne źródła energii i czyste technologie, a nie w paliwa kopalne. Od 1990 roku na całym świecie złożono ponad 1300 pozwów związanych z klimatem. Największy sukces odniosła jak dotąd Holandia, gdzie Fundacja Urgenda zmusiła rząd do ograniczenia liczby elektrowni węglowych i podjęcia innych działań wartych około 3 mld euro. Gerry Liston, radca prawny z organizacji GLAN (Global Legal Action Network), zauważył, że po raz pierwszy sąd zajął się sprawą, która zagraża samemu systemowi zasad, do którego strzeżenia został ustanowiony. Powołał się przy tym na ostrzeżenie specjalnego sprawozdawcy ONZ Philipa Alstona, że prawa człowieka mogą nie przetrwać wstrząsów spowodowanych zmianami klimatycznymi. Organizacja pozarządowa stojąca za sprawą wyjaśnia, że kampania prawna ma na celu wzmocnienie presji wywieranej przez uczniów i uczennice strajkujących na rzecz klimatu w szkołach.

To kulminacja wszystkich kampanii, w które zaangażowane są ruchy młodzieżowe. Teraz zwracają się do sądów o interwencję. Jest to wysiłek ostatniej szansy, aby umieścić statek z powrotem na kursie, który nie wiąże się z katastrofalną zmianą klimatu – powiedział Gearóid Ó Cuinn, dyrektor GLAN. To młodzież jest dyskryminowana. To oni ponoszą ciężar, jeśli chodzi o ryzyko [30]. Sąd będzie musiał rozważyć, czy sprawa jest dopuszczalna, a następnie, jeśli tak, orzec co do meritum sprawy. Może to potrwać miesiące lub lata.

2.4 Wybrane regulacje prawne dotyczące systemu żywnościowego

System prawny to element naszej rzeczywistości, który ma olbrzymi wpływ na nas i nasze życie. Każda sfera naszego życia podlega regulacjom i dobrze żebyście znali podstawowe zagadnienia, które dotyczą w tym przypadku żywności. Z poprzedniej części wiecie już, że w Polsce wprowadzono ostatnio prawo mające na celu przeciwdziałać marnowaniu żywności. Na poziomie Unii Europejskiej, której jesteśmy częścią, przygotowany jest bardzo ambitny plan, którego celem jest ochrona środowiska i zapewnienie zdrowej żywności dla wszystkich, przy jednoczesnym zagwarantowaniu środków do życia rolnikom i rolniczkom.

Od pola do stołu

W ramach strategii „Od pola do stołu” (ang. Farm to Fork), przedstawionej 20 maja 2020 roku, Komisja Europejska dąży do stworzenia zrównoważonego systemu żywnościowego UE, który zapewni bezpieczeństwo żywnościowe oraz ochronę ludzi i środowiska naturalnego. Strategia stanowi ramy dla szeregu aktów prawnych, które zaproponuje Komisja, począwszy od przeglądu unijnego prawodawstwa dotyczącego pestycydów, przez nowe unijne przepisy w zakresie dobrostanu zwierząt oraz plany przeciwdziałania marnotrawstwu żywności i oszustwom żywnościowym, po etykietowanie żywności, inicjatywę dotyczącą rolnictwa opartego na technologiach niskoemisyjnych i reformę unijnego systemu rolnego [31].

JEŚLI NIE MUSISZ, NIE DRUKUJ!

GŁÓWNE CELE STRATEGII „OD POLA DO STOŁU” NA ROK 2030:

- ograniczenie stosowania i ryzyka związanego z pestycydami o 50%
- ograniczenie stosowania nawozów o co najmniej 20%
- ograniczenie o 50% sprzedaży środków przeciwdrobnoustrojowych stosowanych u zwierząt hodowlanych i w akwakulturze
- przeznaczenie 25% gruntów rolnych na rolnictwo ekologiczne

Źródło: Foodfakty, foodfakty.pl/komisja-europejska-przyjela-strategie-od-pola-do-stolu

Strategia „Od pola do stołu” jest częścią Europejskiego Zielonego Ładu i jego celu, jakim jest uczynienie UE neutralną pod względem klimatu do 2050 roku, oraz jest ściśle powiązana z nową unijną strategią na rzecz różnorodności biologicznej 2030. Ma ona na celu wzmocnienie i uodpornienie systemu żywnościowego UE na przyszłe kryzysy, takie jak pandemia Covid-19, i częściej powtarzające się klęski żywiołowe, takie jak powodzie lub susze. Stanowi odpowiedź na rosnące zapotrzebowanie na zdrowe i przyjazne dla środowiska produkty, a jej efektem ma być zapewnienie konsumentom i konsumentkom bezpiecznej i pożywnej żywności po przystępnych cenach.

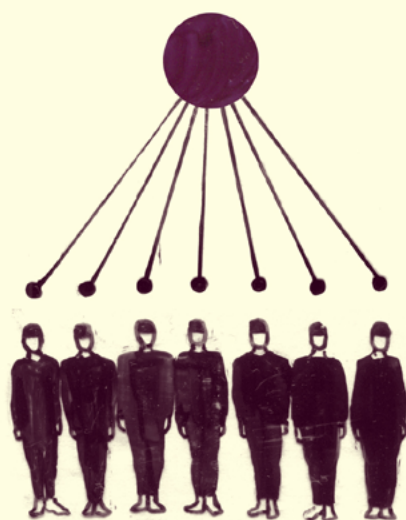
Obowiązkowa należyta staranność w zakresie praw człowieka i ochrony środowiska (ang. Mandatory Human Rights and Environmental Due Diligence)

Po II wojnie światowej coraz częściej pojawiały się postulaty powszechnego wdrażania i stosowania praw człowieka nie tylko przez rządy krajów, ale także korporacje międzynarodowe. Chodzi głównie o zminimalizowanie ich negatywnego wpływu na prawa człowieka i standardy środowiskowe. Odpowiedzią na nieetyczne praktyki korporacji, które nie

przestrzegają dobrowolnie standardów w zakresie praw człowieka i ochrony środowiska w swoim łańcuchu dostaw, było przyjęcie w 2011 roku „Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka”. Dziś stanowią one globalny standard *soft law*, czyli instrumentów quasi-prawnych, w zakresie zapobiegania i zarządzania ryzykiem negatywnego wpływu na prawa człowieka w związku z działalnością korporacyjną [33]. O potrzebie przestrzegania tych standardów przez firmy świadczą chociażby fakty dotyczące warunków pracy – Międzynarodowa Organizacja Pracy szacuje, że 25 milionów ludzi na całym świecie jest ofiarami pracy przymusowej. Z kolei ONZ wskazuje, że w wyniku działalności międzynarodowych korporacji na całym świecie stale wzrasta zniszczenie środowiska naturalnego. Ten kontekst oraz tragiczne zawałenie się fabryki Rana Plaza w Bangladeszu w 2013 roku, w którym zginęło ponad 1000 osób, potwierdziły konieczność ustanowienia przez europejskich ustawodawców wiążącego i bardziej rygorystycznego systemu odpowiedzialności dla korporacyjnych łańcuchów dostaw. W związku z tym koncepcja obowiązkowej należytej staranności w zakresie praw człowieka i ochrony środowiska dla firm nabiera w Europie coraz większego rozmachu [33].

NARZĘDZIA AKTYWISTKI I AKTYWISTY

NARZĘDZIA AKTYWISTKI I AKTYWISTY

Ta część została przygotowana z myślą o praktycznym wymiarze Waszego aktywizmu. Po pierwsze, ma dać Wam rozeznanie dotyczące Waszych podstawowych praw i źródeł, z jakich możecie czerpać wiedzę na ich temat. Po drugie, abyście mogli w praktyczny sposób stosować przepisy prawne w ramach swoich działań, możecie skorzystać z dwóch scenariuszy aktywności: dotyczącego organizacji kampanii oraz zastosowania prawa do informacji publicznej. Na końcu znajdziecie tak zwaną „Tablicę inspiracji”, czyli subiektywnie wybrane źródła, z których możecie skorzystać, szukając pomysłów w Waszej przyszłej aktywistycznej pracy.

3.1 Działajcie bezpośrednio, czyli prawne ABC

Wolność zgromadzeń jest wolnością zagwarantowaną w Konstytucji RP, co oznacza między innymi, że najważniejszy akt prawny w naszym państwie nie pozwala na generalne ograniczenie wolności zgromadzeń, nawet w wypadku ogłoszenia stanu klęski żywiołowej. Wolność zgromadzeń podlega także ochronie z mocy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, co wynika bezpośrednio z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego oraz Europejskiego

Trybunału Praw Człowieka. W przypadku nagłego, niemożliwego do wcześniejszego przewidzenia wydarzenia związanego ze sferą publiczną, jeżeli nie ma możliwości zorganizowania zgromadzenia w innym terminie, możliwe jest przeprowadzenie go w formie tzw. zgromadzenia spontanicznego, czyli takiego, które nie musi być uprzednio zgłaszane jakimkolwiek organowi administracji publicznej. Jeśli przebieg zgromadzenia zagraża zdrowiu lub życiu ludzi albo porządkowi publicznemu czy porządkowi ruchu drogowego, policja może je rozwiązać. Z punktu widzenia aktywistów i aktywistek ważne jest podkreślenie, że przed rozwiązaniem takiego zgromadzenia funkcjonariusz policji powinien dwukrotnie ostrzec uczestników i uczestniczki o możliwości jego rozwiązania. Decyzja nie musi być pisemna i podlega natychmiastowemu wykonaniu. W przypadku zatrzymania przez policję, mamy prawo zostać poinformowani o imieniu, nazwisku i stopniu funkcjonariusza lub funkcjonariuszki. Kolejną kwestią jest możliwość nagrywania (ale nie rozpowszechniania) interwencji policji, a także przedstawienia swojej wersji wydarzeń i swoich racji [34].

Chcesz wiedzieć więcej, zapoznaj się z:

Art. 31 § 3, art. 57, art. 233 § 3 Konstytucji RP

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 września 1997, K 25/97

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 10 lipca 2008, P 15/08

Art. 11 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Art. 46 ust. 4 pkt 4 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 roku o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi

Art. 3 pkt 2, art. 25 ustawy Prawo o zgromadzeniach

Źródło: Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Helsińska Fundacja Praw Człowieka przedstawia także szczegółowe prawa osoby zatrzymanej [34], tj. do:

- poznania przyczyny zatrzymania oraz kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym;
- zawiadomienia osoby najbliższej o zatrzymaniu;
- udzielenia niezbędnej pomocy medycznej;
- otrzymania odpisu protokołu zatrzymania (warto przed podpisaniem protokołu dokładnie go przeczytać i zgłosić wszystkie swoje uwagi);
- wniesienia do sądu zażalenia na zatrzymanie (7 dni od dnia zatrzymania);
- natychmiastowego zwolnienia, jeżeli ustały przyczyny zatrzymania;
- zwolnienia po upływie 24 godzin od chwili zatrzymania spowodowanego koniecznością ustalenia Twojej tożsamości lub podejrzeniem popełnienia wykroczenia;
- zwolnienia po upływie 48 godzin od chwili zatrzymania w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstwa. Jeśli w tym czasie do sądu zostanie przekazany wniosek o zastosowanie tymczasowe-

go aresztowania, Twoje zatrzymanie może przedłużyć się o kolejne 24 godziny. Jeśli w tym czasie nie zostanie Ci doręczone postanowienie sądu o zastosowaniu tymczasowego aresztowania, musisz zostać zwolniony.

3.2 Rzecznictwo, czyli jak wpływać na politykę

Coraz częściej i coraz powszechniej, jako obywatele i obywatelki, domagamy się uczestnictwa w sprawowaniu władzy w myśl zasady „nic o nas bez nas”. Jedną z metod wpływania na decydentów, na poziomie lokalnym, narodowym i międzynarodowym, jest rzecznictwo, które rozumiane jest jako występowanie w imieniu kogoś lub czegoś. Można więc być swoim własnym rzecznikiem, rzecznikiem lub rzeczniczką grupy, której się jest członkiem lub członkinią, ale można też wypowiadać się w imieniu innych (np. słabszych czy z niepełnosprawnościami). Rzecznictwo może też być organizowane w jakiejś sprawie, np. założenia ogrodu społecznościowego w Waszej dzielnicy albo obrony praw zwierząt. Działania rzecznicze mogą być prowadzone w różny sposób. Szczególnie dobrze w tym przypadku sprawdzają się organizacje pozarządowe, które ze swej istoty działają na rzecz obrony lub realizacji pewnych interesów lub określonych wartości. Występując jako rzecznicy i rzeczniczki, stajemy się uczestnikami gry politycznej, dlatego tak ważne jest, żebyśmy znali swoje pra-

wa, a co bardziej istotne wiedzieli, że jako obywatele i obywatelki mamy możliwości, żeby je zmieniać – na przykład poprzez udział w wyborach powszechnych czy wykorzystując takie metody jak np. referendum bądź obywatelska inicjatywa ustawodawcza. Możemy też różnymi metodami przekonywać, bierzemy tym samym udział w debacie publicznej, co zresztą często uznaje się za czystą postać rzecznictwa, w przeciwieństwie do bezpośredniego wpływania na proces stanowienia prawa, co oznacza już działania lobbingsowe. Możemy również próbować pewne decyzje wymuszać, stosując akcje bezpośrednie.

Zmiana prawa pociąga za sobą również pewne zmiany systemowe i dlatego jest tak ważna. Duża część działań rzeczniczych ma prowadzić właśnie do systemowych rozwiązań, bo ich efekt jest bardziej trwały, powtarzalny, możliwy do wyegzekwowania. Jednak nie wszystko uda się załatwić rozstrzygnięciami prawnymi. Konieczny jest więc udział obywateli i obywaterek nie tylko w stanowieniu prawa, ale i w podejmowaniu decyzji oraz monitorowaniu działań polityczek i polityków.

3.3 Scenariusze aktywności

Poniżej znajdziecie dwa scenariusze warsztatów, które możecie przygotować samodzielnie. Pierwszy dotyczy organizacji kampanii, której celem jest uświadamianie o zmianie prawa w zakresie przeciwdziałania marnowaniu żywności, drugi ma dać Wam możliwość zastosowania prawa dostępu do informacji publicznej w praktyce. Zwróćcie uwagę na załączniki, czyli karty pracy, które są dołączone do scenariuszy. W razie potrzeby, jeśli nie czujecie się jeszcze pewnie w roli edukatorów i edukatorek, zajrzyjcie do publikacji „Przepis na lepszy świat, czyli edukujemy rówieśników o żywności”, gdzie możecie zapoznać się z „Warsztatowymi pierwszymi krokami” (str. 13-22).

1. Organizujemy kampanię edukacyjną dot. marnowania żywności

CZAS:

120 min

CEL:

Głównym celem warsztatów jest opracowanie pomysłów na kampanię edukacyjną dla Waszych rówieśników, dotyczącą prawnego wykorzystania możliwości, jakie daje ustawa o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności z 19 lipca 2019. Standardem jest dla nas świadomość, że głosujemy własnymi portfelami, w tym przypadku dzięki kampanii edukującej o nowej ustawie możemy zrobić coś więcej. Z przepisów ustawy o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności korzystają organizacje pozarządowe, a dzięki nim osoby potrzebujące. Najważniejszym aspektem ustawy jest mechanizm, który mobilizuje sprzedawców żywności do jej niemarnowania poprzez obowiązek podpisywania umów z organizacjami pozarządowymi, potencjalne opłaty za marnowaną żywność oraz kary za niepodpisywanie umów.

POTRZEBNE
RZECZY:

Rzutnik, komputer, papier flipchart, flamastry, Załącznik 1

PRZYGOTOWANIA:

Przed warsztatami przygotujcie się i przeczytajcie 5 materiałów:

1. Część pt. ŻYWNOŚĆ w niniejszej publikacji
2. Podaj dalej! Poradnik dla uczniów i uczennic jak wspólnie zmieniać świat issuu.com/klara.bach/docs/podaj_dalej__poradnik_dla_uczniu__w_
3. Przepis na lepszy świat, czyli edukujemy rówieśników o żywności https://issuu.com/klara.bach/docs/scenariusze_20191201-rgb
4. Ustawa o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności z dnia 19 lipca 2019 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001680>
5. Infografika „Sklepy i organizacje pozarządowe (NGO) ratują żywność” <https://api.ngo.pl/media/get/123385>

Zaplanujcie czytanie wcześniej i dajcie sobie na to czas, ponieważ materiał jest dość obszerny, a w przypadku ustawy może być także wymagający merytorycznie ze względu na język prawny. Jeśli będziecie mieli problem, poproście o pomoc zaprzyjaźnionych nauczycieli i nauczycielki. Najważniejsze, żeby się nie zniechęcać. Wiedza i umiejętności, jakie dzięki temu zdobędziecie, są tego warte!

Przed warsztatem zadbajcie o podłączenie komputera do rzutnika, przygotowanie sali i inne potrzebne rzeczy. Wskazówki dotyczące przygotowania do warsztatu znajdziecie w publikacji pt. *Przepis na lepszy świat, czyli edukujemy rówieśników o żywności*, na stronach 13-22.

20 MIN

Warsztat rozpocznijcie od przedstawienia się oraz wyjaśnienia celu wspólnego spotkania. Jeśli uczestnicy i uczestniczki spotykają się po raz pierwszy, zadbajcie o to, żeby powiedzieli parę słów o sobie. Jednakże pilnujcie czasu, ponieważ niektórzy uczestnicy i uczestniczki mogą trochę się rozgadać. ;)

Po zakończonym zapoznaniu przygotujcie razem kontrakt, czyli zasady wspólnej pracy. Spisane zasady powieście w widocznym miejscu.

---

30 MIN

Przejdźcie do pracy nad głównym tematem Waszego spotkania, jakim jest marnowanie żywności. Podzielcie się na grupy 4-osobowe i wspólnie zastanówcie się nad poniższymi pytaniami (10 min):

1. Czy marnowanie żywności to powszechny problem?
2. Czy dotyczy Was?
3. Co w Waszych domach najczęściej jest marnowane?
4. Dlaczego tak się dzieje?

Wasze odpowiedzi przedstawcie reszcie grupy i wypiszcie je wspólnie na papierze flipchart, który powieście na ścianie w widocznym miejscu.

---

30 MIN

Kolejną część rozpocznijcie od zastanowienia się wspólnie, jak wykorzystać ustawę o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności do stworzenia Waszej kampanii. Możecie to zrobić poprzez burzę mózgów, czyli dzielenie się pomysłami w grupie. Zapisujcie wszystkie odpowiedzi na tablicy lub arkuszu papieru. Usystematyzujcie swoje myślenie poprzez odpowiedzi na następujące pytania:

1. Co jest/będzie przedmiotem kampanii?
2. Jakie skutki przynosi główny problem?

Ważne, żebyście określili, co chcecie zmienić poprzez kampanię. Pamiętajcie, że jej celem ma być edukacja Waszych rówieśników. Skoncentrujcie się na prostych, realnych celach.

Pamiętajcie, że wszystkie pomysły i propozycje są dobre! Jeśli macie wątpliwości, możecie zweryfikować Wasze pomysły w Internecie, prosić o radę ekspertów i ekspertki na przykład z organizacji pozarządowych wymienionych w „Tablicy inspiracji” (str 42).

---

30 MIN

Teraz rozpocznie się najważniejszy etap. Macie już pomysł, jak wykorzystać ustawę w kampanii edukacyjnej, więc teraz trzeba zastanowić się, jak wprowadzić go w życie. Możecie to zrobić poprzez opracowanie szczegółowego planu działania. Pomogą Wam w tym następujące pytania:

1. Jakie będą kolejne etapy Waszego planu? Im bardziej będzie szczegółowy, tym lepiej dla Was.
2. Jakich potrzebujecie zasobów?
3. Jakie osoby z Waszej grupy będą odpowiedzialne za poszczególne etapy?
4. Jakiego potrzebujecie wsparcia od innych, na przykład rodziców, nauczycieli i nauczycielek, ekspertów i ekspertek z organizacji pozarządowych czy władz lokalnych?

Następnie wypełnijcie wspólnie Załącznik 1. Sprawdźcie najważniejsze elementy i zastanówcie się, czy czegoś Wam brakuje. Więcej pomysłów na działania kampanijne znajdziecie na stronie 28 w poradniku „Podaj dalej!”

---

10 MIN

Podsumujcie swoją pracę i warsztaty. Podziękujcie wszystkim za współpracę i umówcie się na następne spotkanie w celu dalszej organizacji działań.

PS

Kiedy Wasz pomysł został już uzgodniony i uważacie, że macie wszystkie potrzebne rzeczy, spiszcie go i skonsultujcie go z ekspertem lub ekspertką.

Załącznik 1

Plan działania

PLAN DZIAŁANIA

1. Działanie/forma - Jakie działanie chcecie zorganizować?

.....

.....

.....

.....

.....

2. Temat - O czym będziecie mówić?

.....

.....

.....

3. Cel - Co chcecie osiągnąć?

.....

.....

.....

4. Grupa docelowa - Do kogo będziecie mówić?

.....

.....

.....

.....

.....

5. Miejsce - Gdzie chcecie przeprowadzić Wasze działanie?

.....

.....

.....

JEŚLI NIE MUSISZ, NIE DRUKUJ!

2. Wnioskujemy o dostęp do informacji publicznej

CZAS:

90 min

CEL:

Głównym celem warsztatów jest nabycie przez Was umiejętności wykorzystywania swoich praw i wgląd w działalność władz na poziomie lokalnym i państwowym. Narzędziem, które można do tego wykorzystać, jest prawo do dostępu do informacji publicznej. Zgodnie z polskim prawem informacja publiczna to każda informacja na temat spraw publicznych, realizowanych przez instytucje państwowe, lokalne, stowarzyszenia, fundacje.

POTRZEBNE
RZECZY:

Załącznik 1, Załącznik 2 x 1 na osobę, flamastry, papier flipchart

PRZYGOTOWANIA:

Przed warsztatami przygotujcie się i przeczytajcie 5 materiałów:

1. Część pt. ŻYWNOŚĆ w niniejszej publikacji
2. Podaj dalej! Poradnik dla uczniów i uczennic jak wspólnie zmieniać świat issuu.com/klara.bach/docs/podaj_dalej__poradnik_dla_uczni__w_
3. Przepis na lepszy świat, czyli edukujemy rówieśników o żywności issuu.com/klara.bach/docs/scenariusze_20191201-rgb
4. Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/dostep-do-informacji-publicznej-16913107

Zaplanujcie czytanie wcześniej i dajcie sobie na to czas, ponieważ materiał jest dość obszerny, a w przypadku ustawy może być także wymagający merytorycznie ze względu na język prawny. Jeśli będziecie mieli problem, poproście o pomoc zaprzyjaźnionych nauczycieli i nauczycielki. Najważniejsze, żeby się nie zniechęcać. Wiedza i umiejętności, jakie dzięki temu zdobędziecie, są tego warte!

20 MIN

Warsztat rozpocznijcie od przedstawienia się oraz wyjaśnienia celu wspólnego spotkania. Jeśli uczestnicy i uczestniczki spotykają się po raz pierwszy, zadbajcie o to, żeby powiedzieli parę słów o sobie. Jednakże pilnujcie czasu, ponieważ niektórzy uczestnicy i uczestniczki mogą trochę się rozgadać. ;)

Po zakończonym zapoznaniu przygotujcie razem kontrakt, czyli zasady wspólnej pracy. Spisane zasady powieście w widocznym miejscu.

---

30 MIN

Przejdźcie do pracy nad głównym tematem Waszego spotkania, jakim jest dostęp do informacji publicznej. Podzielcie się na grupy 4-osobowe i wspólnie przeczytajcie Załącznik 1 (10 min). Następnie odpowiedzcie na poniższe pytania:

1. Czym jest dostęp do informacji publicznej?
2. Co to jest informacja publiczna?
3. Jakie trzeba spełnić wymagania, żeby skorzystać z prawa do dostępu do informacji publicznej?
4. Jak można napisać wniosek?
5. Ile czasu ma instytucja na odpowiedź?

Wasze odpowiedzi przedstawcie reszcie grupy i wypiszcie wspólnie na papierze flipchart, który powieście na ścianie w widocznym miejscu.

---

30 MIN

Następnie, podobnie jak wcześniej, w 4-osobowych grupach przeczytajcie Załącznik 2 (10 min). Jeśli potrzebujecie, sprawdźcie w przygotowanym wcześniej komputerze pojęcia, których nie rozumiecie. Po przeczytaniu zastanówcie się w grupach nad następującymi pytaniami:

1. Czego dotyczył wniosek?
2. Dlaczego został napisany?
3. Do kogo jest skierowany?
4. Jaką kwestię w kontekście problemu produkcji i konsumpcji żywności prezentuje wniosek?
5. Czy argumenty użyte przez Autora/Autorkę Was przekonują?
6. Czy Waszym zdaniem pozyskiwanie takich informacji ma sens?

Ponownie zapiszcie swoje odpowiedzi na flipcharcie i podzielcie się nimi z resztą grupy. Na koniec zastanówcie się, jakie inne pytania chcielibyście zadać władzom.

---

10 MIN

Podsumujcie swoją pracę i warsztaty. Podziękujcie wszystkim za przybycie i współpracę.

Załącznik 1

Poradnik Obywatela: Dostęp do informacji publicznej – o co w tym chodzi?

Poradnik Obywatela: Dostęp do informacji publicznej – o co w tym chodzi?

Nr 27 (2020), 7 lipca 2020 r.

Źródło: <https://instytutprawobywatelskich.pl/poradnik-obywatela-dostep-do-informacji-publicznej-o-co-w-tym-chodzi/>

Często zastanawiamy się nad rozwiązaniami, które proponują lub wprowadzają władze – zarówno lokalne, jak i państwowe. Nie każdy wie, że ma prawo do zadawania pytań rządzącym. Taką możliwość daje nam prawo do informacji publicznej. Czym jest, kto może z niego skorzystać oraz jakie korzyści daje zadawanie szczegółowych pytań urzędnikom i politykom?

1. Czym jest informacja publiczna? Czy udostępnienie informacji przez władze to ich obowiązek czy dobra wola?

Zgodnie z polskim prawem informacja publiczna to każda informacja na temat spraw publicznych, realizowanych przez instytucje państwowe, lokalne, stowarzyszenia, fundacje. Krótko mówiąc, dostępem do informacji publicznej będą zarówno dokumenty dotyczące realizowanych inwestycji z pieniędzy publicznych (bądź służących społeczeństwu), jak i zmiany w rozkładach jazdy komunikacji miejskiej. Generalnie wszystko, co realizują, organizują bądź wspierają organy publiczne. Dostęp do informacji publicznej wynika z podstawowych praw człowieka i jest jednym z głównych narzędzi kontroli władz i urzędów przez obywateli. W wielu krajach Europy obywatele powszechnie korzystają z prawa dostępu do informacji publicznej. W Polsce dopiero uczymy się mówić „sprawdzam” do władz. Takie prawo daje nam artykuł 61. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i ustawa z 6 września 2001 „o dostępie do informacji publicznej”. To właśnie one dają nam możliwość zadawania wszelkich pytań, a urzędnikom nakazują udzielenie na nie odpowiedzi.

2. Czy każdy obywatel może skorzystać z prawa do informacji publicznej?

To nieprawda, że dostęp do informacji publicznej mają tylko osoby pełnoletnie albo bezpośrednio dotknięte danym problemem. O dostęp do informacji publicznej mogą wnioskować wszyscy, także Ci, którzy nie ukończyli jeszcze 18. roku życia. Co ciekawe taki błąd popełniają nie tylko obywatele, ale bardzo często sami urzędnicy. Tak było w przypadku ucznia Tymona Radzika, który szukał informacji o swoich przodkach w lokalnych urzędach. W jednym z nich odmówiono mu udzielenia informacji (źródło: Tymon Radzik. Uczeń, który prawo zna, często używa i „straszy” urzędników – Szymon Płóciennik, Gazeta Wyborcza, 7 października 2016). Ta decyzja była błędna i nie opierała się na żadnych zasadach i prawach, które zostały zamieszczone w Konstytucji RP i ustawie „o dostępie do informacji publicznej”. Niepełnoletni wówczas Tymon złożył uzasadnione zażalenie od tej decyzji do wojewody oraz Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego. Wszyscy przyznali mu rację.

Podobnie jest w przypadku poszukiwania informacji w sprawie, która nie dotyka nas bezpośrednio. Z takiej możliwości korzystają często dziennikarze i organizacje pozarządowe.

Podsumowując: o dostęp do informacji publicznej może wnosić każdy bez względu na płeć, wiek, status materialny czy społeczny. Nie musimy być też bezpośrednio zaangażowani w sprawę, by próbować pozyskać wiadomości na dany temat. W prawie do dostępu do informacji publicznej chodzi przede wszystkim o PRZEJRZYSTOŚĆ działań władz.

3. Jakie zasady obowiązują przy składaniu wniosku o dostęp do informacji publicznej? O co mogę pytać w ramach tego prawa? Jak napisać taki wniosek?

Dostęp do informacji publicznej powinien być najprostszą metodą kontaktu z organami publicznymi. W związku z tym nie musisz przejmować się skomplikowaną procedurą biurokratyczną lub językiem wniosku (pod warunkiem, że nie zawiera obelg i gróźb). Przy pisaniu takiego wniosku obowiązują następujące zasady: Prośba o dostęp do informacji publicznej może mieć dowolną formę.

Możesz wysłać zapytanie pocztą tradycyjną lub elektroniczną, faksem, korzystając z formularza elektronicznego (jeśli dany urząd daje taką możliwość). Wniosek nie musi być podpisany odręcznie.

We wniosku nie musisz zamieszczać informacji o sobie ani o przyczynach pozyskiwania informacji. Oznacza to, że nie musisz podawać przyczyn zainteresowania sprawą, nie musisz przedstawiać siebie, dołączać potwierżeń swojej tożsamości.

Urzędy otrzymują setki wiadomości i maili. Napisz, czego dotyczy Twoja wiadomość. Czyli mówiąc najprościej, warto zamieścić sformułowanie: „Na podstawie artykułu 61. Konstytucji RP wnoszę o dostęp do informacji publicznej w sprawie...” (i dalej opisać swoją prośbę).

We wniosku napisz, w jakiej formie chcesz otrzymać dokumenty. Pod koniec wniosku do urzędu podaj formę, w jakiej urzędnicy mają odpowiedzieć na Twoją prośbę. **WAŻNE:** w kontakcie z urzędnikami proś zawsze o SKANY dokumentów, a nie same dokumenty. Choć urzędnicy powinni kierować się dobrą wolą, to jednak warto nie dawać im powodów do odrzucenia naszego wniosku. Jako obywatele mamy prawo uzyskać kopie dokumentów bądź zobaczyć oryginały na miejscu.

Urząd, do którego kierujemy pytanie, powinien udzielić nam informacji w ciągu 14 dni od daty otrzymania wniosku. W wyjątkowych przypadkach (jeśli sprawa jest bardzo skomplikowana), urząd może wydłużyć ten okres do 2 miesięcy, o ile poinformuje nas o tym wcześniej.

Korzystajmy z naszego prawa jak najczęściej, ponieważ zainteresowanie sprawami publicznymi skłania urzędników do zwrócenia większej uwagi na swoje działania.

Załącznik 2

Wniosek o udostępnienie informacji publicznej w sprawie eliminacji glifosatu z żywności

Wniosek o udostępnienie informacji publicznej w sprawie eliminacji glifosatu z żywności do wódatarzy starostw, gmin miejskich i wiejskich, do wydziałów rolnictwa, leśnictwa i ochrony środowiska

Źródło: mir.krakow.pl/artykuly/Petycja-ws.-eliminacji-glifosatu-z-%C5%BCywno%C5%9Bci,13658.html

W trosce o nasze wspólne zdrowie i przyszłość kierujemy do Państwa, jako jednostki nas reprezentującej, kilka zapytań dotyczących niepokojącego nas zjawiska. W ostatnich latach w przestrzeni medialnej i naukowej dotyczącej zdrowia człowieka coraz częściej pojawiają się niepokojące nas informacje o skutkach ubocznych powszechnie stosowanego środka chemicznego o nazwie glifosat, występującego w linii produktów marki Roundup.

Środek ten jest obecnie powszechnie stosowany w rolnictwie oraz do pielęgnacji i oczyszczania terenów zielonych. Niestety jest to bardzo toksyczny herbicyd totalny (nieselektywny). Jego działanie jest tak silne, że potrafi on zniszczyć większość roślin zielonych na polach, w ogrodach, na miejskich terenach zielonych, przy zbiornikach wodnych, torach kolejowych i wielu innych miejscach, gdzie jest stosowany. Glifosat wykorzystywany jest też w uprawach GMO, dzięki zastosowaniu w roślinach modyfikacji genetycznej uodporniającej je na działanie tego herbicydu. Niszczy on bowiem niepożądane rośliny (chwasty), a jednocześnie pozostawia bez uszczerbku uprawiane rośliny - tak twierdzi producent.

Wydawałoby się więc, że jest to środek o idealnym działaniu dla upraw roślinnych. Niestety początkowe doniesienia o rzekomej biodegradowalności glifosatu okazały się błędne - patrz załącznik 1 (Medycyna Pracy 2013:64(5):717-229 Instytut Medycyny pracy im. prof. J. Nofera w Łodzi „Glifosat i jego preparaty - toksyczność, narażenie zawodowe i środowiskowe”).

Na podstawie badań stwierdzono, że pestycyd pozostaje w opryskanych roślinach GMO i w konsekwencji jest bezpośrednio spożywany przez ludzi i zwierzęta.

Nie bez znaczenia jest też fakt, że glifosat wyjąłwia glebę niszcząc jej mikro- i makroflorę oraz pożyteczne owady. Wraz z opadami jest wyfukiwany z gleby i dostaje się do wód gruntowych, zbiorników wodnych i rzek, a także bezpośrednio do wody pitnej powodując jej zatrucie.

W ubiegłym roku przeprowadzono indywidualne badania na zawartość glifosatu w moczu polskich dzieci. Przebadano 250 dzieci w wieku od 1 roku do 15 lat. Z przeprowadzonych badań wynika, że cała przebadana populacja miała przekroczony dopuszczalny poziom stężenia glifosatu w moczu.

O normach stężenia glifosatu w moczu możemy przeczytać w raporcie NIK. U badanych dzieci normy były przekroczone aż 681% ADI! (ADI - dopuszczalne dzienne spożycie związków chemicznych na 1 dzień).

Podobne badania przeprowadzono wśród Eurodeputowanych - patrz załącznik 2.

Potężne ilości pestycydów w żywności są bardzo niebezpieczne, dlatego nasze dzieci i dorośli chorują na nowotwory. W 2015 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) sklasyfikowała glifosat jako prawdopodobnie rakotwórczy dla ludzi.

Kolejne badania naukowe wykazują, że ludzie mający styczność z glifosatem zarówno w kontakcie bezpośrednim (podczas oprysków), jak i przez żywność mają wyższe ryzyko zachorowania na chłoniaka nieziarniczego, raka tarczycy, wątroby, trzustki, nerek i pęcherza moczowego oraz chorób takich jak celiakia, choroba Leśniowskiego-Crohna, nietolerancja laktozy, glutenu, stłuszczenie wątroby, niepłodność.

Jako mieszkańcy jesteście w/w informacjami bardzo mocno zaniepokojeni.

W załączeniu - (patrz załącznik 3) przedstawiamy raport Międzynarodowej Koalicji dla Ochrony Polskiej Wsi (ICPPC) pt. „Zagrożenia ze strony glifosatu i Roundupu, najszerzej używanego w uprawach GMO”, Warszawa, październik 2016.

W związku z powyższymi doniesieniami naukowymi i zdrowotnymi oraz w trosce o nasze wspólne zdrowie i przyszłość naszego środowiska, zgodnie z ustawą z dnia 6 września 2001 o dostępie do informacji publicznej, wnosimy o udostępnienie odpowiedzi na poniższe pytania:

1. Czy gmina w trosce o rozwój i kondycję zdrowia swoich mieszkańców prowadzi pomiary na stężenie glifosatu w wodzie lub/i w glebie?
2. Jeżeli tak, to kto wykonuje te badania i na podstawie jakiej umowy?
3. Jeżeli takie badania są prowadzone, to jako obywatele naszej społeczności prosimy o ich upublicznienie i przesłanie nam wyników badań.

Prosimy o przesłanie powyższych informacji w odpowiedzi drogą elektroniczną na adres e-mail: zdrowieneos@protonmail.com.

Ponadto w imieniu wszystkich Polaków apelujemy do Państwa o:

1. Pozyskanie informacji od podległych Państwu jednostek organizacyjnych (szkoły, przedszkola, zakłady usług komunalnych) oraz firm wykonujących usługi pielęgnacyjne terenów zielonych na Państwa terenie, jakie środki chwastobójcze są przez nie stosowane i czy są one bezpieczne dla środowiska i zdrowia ludzkiego.
2. Wyegzekwowanie od lokalnych inspekcji sanitarnych przeprowadzania regularnych badań wody pitnej i produkowanej żywności na danym terenie pod kątem zawartości glifosatu.
3. Zlecenie badań na zawartość glifosatu w moczu losowo wybranych mieszkańców, aby ocenić skalę zagrożenia oraz przekroczenie dopuszczalnych norm. Badania takie są realizowane przez placówki diagnostyczne na terenie całej Polski, na przykład: <https://sklep.alablaboratoria.pl>.
4. Przeprowadzenie kampanii informacyjnej na temat szkodliwości pestycydów w żywności wśród rolników i producentów żywności oraz uświadomienie im, jak wielki wpływ mają na zdrowie wszystkich Polaków. Zaproponowanie rolnikom znacznie mniej agresywnych środków chwastobójczych, na przykład: na bazie kwasu pelargonowego w 100% naturalnego; stosowanie „Emów” - pożytecznych mikroorganizmów.
5. Promowanie, nagradzanie i wyróżnianie w swoich regionach gospodarstw ekologicznych, które produkują zdrową i pełnowartościową żywność.
6. Upowszechnienie w społeczności lokalnej wiedzy na temat szkodliwego działania glifosatu.
7. Ocenę bieżącej sytuacji dotyczącej produkcji żywności z użyciem glifosatu (uprawy roślin GMO, produkcja pasz dla zwierząt z roślin GMO) w swoim regionie.

Wnoskujemy o przedstawienie problemu na sesji Rady Gminy (Rady Powiatu, Rady Miasta) w celu omówienia problemu i podjęcia odpowiedniej uchwały.

Apelujemy o rozpoczęcie aktywnych działań, które mogą wpłynąć na poprawę jakości żywności oraz podniesienie poziomu świadomości wśród mieszkańców.

Odnosimy się do Waszych sumień, abyście nie byli obojętni na problem zawartości chemii w żywności. Dbłość o zdrowie polskich obywateli, a zwłaszcza dzieci i młodzieży to nasz wspólny, moralny obowiązek.

załącznik 1: [http://www.imp.lodz.pl/upload/oficvna/artyku/v/pdf/full/MP 5-2013 M Kwiatkowska.pdf](http://www.imp.lodz.pl/upload/oficvna/artyku/v/pdf/full/MP_5-2013_M_Kwiatkowska.pdf)

załącznik 2: <https://www.ecowatch.com/results-of-glyphosate-pee-test-are-in-and-its-not-good-news-1891129531.html>

załącznik 3: <https://www.icppc.pl/antygmo/wp-content/uploads/2017/09/raport-glifosat.pdf>

3.4 Tablica inspiracji

FILMY:

Antropocen: epoka człowieka (Anthropocene: The Human Epoch)	reż. Jennifer Baichwal, Edward Burtynsky	Kręcony przez cztery lata z wykorzystaniem najnowocześniejszych technik i wysokiej jakości sprzętu film dokumentuje formy oraz przejawy dominacji człowieka nad Ziemią.
Cowspiracy	Netflix	Dokument przedstawia wpływ hodowli przemysłowych na środowisko naturalne.
Czy czeka nas koniec? (Before the Flood)	National Geographic	Dokument wyprodukowany przez Leonardo DiCaprio opowiadający o zmianach klimatycznych.
Globalne marnotrawstwo	reż. Olivier Lemaire	Dokument o skali kryzysu żywnościowego, do którego doprowadziło marnowanie jedzenia na globalną skalę.
Granice planetarne	Greenpeace	ethy.life/pl/granice-planetarne-greenpeace/
Kiss the Ground	reż. Rebecca Harrell Tickell, Josh Tickell	Film o potencjale gleby i jej roli w przeciwdziałaniu kryzysowi klimatycznemu.
Można panikować	reż. Jonathan L. Ramsey	Film o kryzysie klimatycznym z perspektywy 62-letniego fizyka atmosferycznego, prof. Szymona Malinowskiego. www.youtube.com/watch?v=osm5vyJjNY4
Punkt krytyczny	WWF	Pierwszy w Polsce dokument przedstawiający z bliska zagadnienie zmiany klimatu i pokazujący, że polityka klimatyczna to szansa na rozwój, a nie zagrożenie. youtube.com/watch?v=IAwX_n8paQ4
The Story of Plastic	Deia Schlosberg	Opowieść o plastiku to film opowiadający o zanieczyszczeniu plastikiem i poddający krytyce rozwiązanie, jakim jest recykling plastiku.
Zmiany klimatu: fakty (Climate Change: The Facts)	reż. Serena Davies	David Attenborough przygląda się zmianom klimatycznym na Ziemi, prognozuje ewentualne konsekwencje dla ludzi i dzięki przyrody oraz szuka rozwiązania tego problemu.
Życie na naszej planecie	Netflix	Opowieść o Ziemi z perspektywy Davida Attenborough'a.

INSTYTUCJE:

European Commission Directorate-General for Climate Action (DG CLIMA)	ec.europa.eu/clima/about-us/mission_en	Prowadzi międzynarodowe negocjacje w sprawie klimatu, pomaga UE w radzeniu sobie ze skutkami zmiany klimatu.
Europejska Agencja Środowiska (EEA)	eea.europa.eu/pl/themes/climate/about-climate-change	Agencja Unii Europejskiej zajmująca się dostarczaniem rzetelnych i obiektywnych informacji dotyczących środowiska. Do zadań EEA należy wspieranie zrównoważonego rozwoju oraz pomoc w osiągnięciu znaczącej i widocznej poprawy stanu środowiska w Europie poprzez dostarczanie decydom i społeczeństwu aktualnych, odpowiednich, rzetelnych i wiarygodnych informacji.
Grupa robocza do spraw Antropocenu (AWG) Uniwersytetu Leicester	www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2016/august/media-note-anthropocene-working-group-awg	W jej skład wchodzi geolodzy, których głównym zadaniem jest zgromadzenie dowodów i opracowanie wstępnych zaleceń dotyczących potencjalnego nowego geologicznego przedziału czasowego.
Komisja Europejska	ec.europa.eu/info/index_pl	Miejsce prezentujące działania Komisji Europejskiej, w tym na przykład Europejskiego Zielonego Ładu.
Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change)	ipcc.ch	Organ ONZ zajmujący się zmianami klimatu.
Ministerstwo Klimatu i Środowiska	gov.pl/web/klimat	Ministerstwo dedykowane problematyce klimatu w Polsce.
National Aeronautics and Space Administration (NASA) Science	climate.nasa.gov/resources/global-warming-vs-climate-change/	Naukowcy NASA prowadzą przelomowe badania w zakresie nauk o Ziemi, nauk planetarnych, heliofizyki i astrofizyki, aby odpowiedzieć na niektóre z najgłębszych pytań stojących przed ludzkością.
Parlament Europejski	www.europarl.europa.eu/portal/pl	Organ UE wybierany w wyborach bezpośrednich, posiadający kompetencje legislacyjne, nadzorcze i budżetowe.
Rada Europejska	www.consilium.europa.eu/pl/	Określa ogólny kierunek polityczny i priorytety Unii Europejskiej.

KSIĄŻKI I PUBLIKACJE:

Climate Anxiety	P. Piñkalla
Epoka człowieka – Retoryka i marazm antropocenu	E. Bińczyk
Historia żywności. Jak żywność zmieniła świat	B. W. Higman
Jak nie ty to kto! Podręcznik dla zmieniających świat. Aktywistów społecznych, liderów, wkurzonych, tych, którym zależy i tych, którzy mają dość	R. Bolstad
Klimatyczne ABC	M. Budziszewska, A. Kardaś, Z. Bohdanowicz
Nauka o klimacie	M. Popkiewicz, Sz. Malinowski, A. Kardaś
O dobrym jedzeniu. Opowieści z pola, ogrodu i lasu	A. Michalak
Przyszłość zależy od nas	Ch. Figueres, T. Rivett-Carnac
Szóste wymieranie. Historia nienaturalna	E. Kolbert
To zmienia wszystko. Kapitalizm kontra klimat	N. Klein
Władcy jedzenia. Jak przemysł spożywczy niszczy planetę	S. Liberti
Waste. Uncovering the global scandal	T. Stuart
Wojny klimatyczne	H. Welzer
Wojny żywnościowe	W. Bello
Ukryta konsumpcja. Wpływ na środowisko, z którego nawet nie zdajesz sobie sprawy	T. Schlossberg
Zmiana klimatu w pigułce	Fundacja WWF Polska
Żywność i demokracja. Wprowadzenie do suwerenności żywnościowej	M. Gerwin
Żywność przyjazna dla klimatu	M. Gerwin

MAPY:

Coal Exit Tracker, beyond-coal.eu/coal-exit-tracker

Global Atlas of Environmental Justice, ejatlas.org

Mapa RWS, wspierajrolnictwo.pl/directory-katalog_rws

Old World Drought Atlas, ncdc.noaa.gov/paleo-search/study/19419

World Water Atlas, worldwateratlas.org

STRONY INTERNETOWE:

Aplikacja Too Good To Go, toogoodtogo.pl

The Anthropocene, anthropocene.info/pb6.php

Global Warming, globalwarming.com

Nauka o klimacie, naukaoklimacie.pl

Światowy serwis monitorowania lodowców, wgms.ch/products_fog

Worldometer, worldometers.info

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE/RUCHY SPOŁECZNE/KAMPANIE:

Climate Action Network	caneurope.org	Międzynarodowa organizacja zajmująca się współpracą z politykami i wdrażaniem na poziomie politycznym postanowień Porozumienia Paryskiego.
Europe Beyond Coal	beyond-coal.eu	Kampania międzynarodowa, która monitoruje oraz lobbuje za ograniczeniem wykorzystywania węgla kamiennego w energetyce.
Fundacja Kupuj Odpowiedzialnie	www.ekonsument.pl	Ogólnopolską organizacją prowadzącą działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska, odpowiedzialnej konsumpcji i produkcji oraz przestrzegania praw człowieka i zasad ochrony środowiska w biznesie.
Fundacja Otwarty Plan	otwartyplan.org	Fundacja zajmująca się edukacją ekologiczną i klimatyczną.
Greenpeace	greenpeace.org/international	Międzynarodowa organizacja zajmująca się ochroną środowiska naturalnego i zmianami klimatu.
Grupa Zagranica	zagranica.org.pl	Grupa 57 polskich organizacji pozarządowych zaangażowanych w międzynarodową współpracę rozwojową, wspieranie demokracji, pomoc humanitarną i edukację globalną.
Helsińska Fundacja Praw Człowieka	hfhr.pl	Fundacja zajmująca się walką o prawa człowieka.
Koalicja Klimatyczna	koalicjaklimatyczna.org	Grupa ponad 30 organizacji w Polsce zajmująca się promocją kwestii związanych z klimatem.
Kooperatywa Dobrze	dobrze.waw.pl	Strona jednej z najlepiej się rozwijających kooperatyw w Polsce.

Wawelska Kooperatywa Spożywcza	facebook.com/wawelskakooperatywaspozywca	Krakowska kooperatywa - grupa organizująca razem świeżą, ekologiczną żywność od lokalnych rolników.
Nyeleni Polska – ruch suwerenności żywnościowej	nyeleni.pl	Polska grupa, która rozpoczęła budowę sieci podmiotów zaangażowanych w promowanie zrównoważonego, lokalnego rolnictwa.
Nie kupuję w supermarkecie	niekupujwsupermarkecie.wordpress.com	Kampania ruchu Nyeleni Polska, która jest odpowiedzią na rosnącą ekspansję sieci handlowych w Polsce.
Pracownia na rzecz Wszystkich Istot	pracownia.org.pl	Organizacja zajmująca się ochroną dzikiej przyrody.
Rolnictwo Wspierane przez Społeczność	wspierajrolnictwo.pl	Model współpracy drobnych gospodarstw rolnych oraz konsumentów oparty na bezpośrednim kontakcie i wzajemnym wsparciu tych dwóch grup.
Sandbag	sandbag.be	Think-tank zajmujący się kwestiami klimatu.
WWF	wwf.pl/o-nas	Międzynarodowa organizacja zajmująca się ochroną zwierząt, klimatu i środowiska.

PRZEPISY PRAWNE:

Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, <https://dziennikustaw.gov.pl/DU>

Europejski portal e-sprawiedliwość, <https://e-justice.europa.eu/home.do>

Konstytucja RP, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

WYSTAWY MUZEALNE:

Antropocen. Wystawa studentów i studentek Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, www.mocak.pl/antropocen-wystawa-studentow-akademii-sztuk-pieknych-w-krakowie

Wirtualne Muzeum Antropocenu, wma.museum

Muzeum Supermarketu, supermarketmuseum.agropermalab.org

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Ulanowski T. (2016) *Antropocen. Zaczęła się era człowieka*, Gazeta Wyborcza, wyborcza.pl/7,145452,19565691,antropocen-zaczela-sie-era-czlowieka.html
- [2] Harari Y., N. (2018) *Sapiens. Od zwierząt do bogów*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa
- [3] Grabowska J. (2019) *Czy to Majowie zaczęli psuć klimat na Ziemi?*, Gazeta Wyborcza, wyborcza.pl/7,75400,25328712,czy-to-majowie-zaczeli-psuc-klimat-na-ziemi.html
- [4] *Kiedy rozpoczął się antropocen, wiek człowieka?* (2015) Newsweek, newsweek.pl/wiedza/nauka/co-to-jest-antropocen-i-kiedy-sie-zaczal-jak-go-datowac/6w62e3f
- [5] Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S., Fetzer, I., Bennett, E.M., Biggs, R., Carpenter, S.R., de Vries, W., de Wit, C.A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G.M., Persson, L.M., Ramanathan, V., Reyers, B., Sörlin, S. (2015) *Planetary Boundaries: Guiding human development on a changing planet*, Science, science.sciencemag.org/content/347/6223/1259855
- [6] *Tuczenie problemu. Niebezpieczna intensyfikacja hodowli zwierząt w Europie* (2019) Greenpeace, greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2019/06/d8f852c0-d8f852c0-tuczenie_problemu_raportgp.pdf
- [7] IPCC (2021) *Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press, ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf
- [8] Nauka o klimacie (2021) *Bezdyskusyjnie - nowy raport IPCC o spowodowanym przez człowieka ociepleniu klimatu*, naukaoklimacie.pl/aktualnosci/bezdyskusyjne-nowy-raport-ipcc-o-spowodowanym-przez-czlowieka-ociepleniu-klimatu-488
- [9] Kość W. (2021) *Międzypaństwowy raport o klimacie: trzeba walczyć o każdy ułamek stopnia, ocieplenie zagraża milionom*, Oko Press, oko.press/raport-ipcc
- [10] Nauka o klimacie, MIT: *Krowy emitują więcej gazów cieplarnianych niż transport*, naukaoklimacie.pl/fakty-i-mity/mit-krowy-emituja-wiecej-gazow-cieplarnianych-niz-transport-117
- [11] FAO (2016) *Climate change and food security: risks and responses*, www.fao.org/3/a-i5188e.pdf
- [12] Klarenbach M., Kucińska A., Moran D., Szambelan J., Ślimko E. (2016) *Pakiet edukacyjny: Jedz lokalnie-myśl globalnie*, Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć, issuu.com/klara.bach/docs/jedzlokalniemyślglobalnie
- [13] Karaczun Z. M., Kozyra J. (2020) *Wpływ zmiany klimatu na bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, koalicjaklimatyczna.org/uploads/publikacje/Raport_Klimat_bezpieczenstwo_zywnosciowe_Karaczun_20.03.pdf
- [14] Heinrich Böll Foundation, Friends of the Earth Europe (2014) *Meat Atlas. Facts and figures about meat we eat*, boell.de/sites/default/files/meat_atlas2014_kommentierbar.pdf
- [15] European Commission, *Sustainable production and consumption*, ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/sustainable-production-and-consumption

- [16] Dobranowska-Wittels M. (2020) *Wojtalik: Traktujemy żywność jak towar. I to jest sedno problemu*, ngo.pl publicystyka.ngo.pl/wojtalik-traktujemy-zywnosc-jak-towar-i-to-jest-sedno-problemu
- [17] Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o przeciwdziałaniu marnowaniu żywności, isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001680
- [18] Gazeta Wyborcza (2008) *Wzrost cen żywności to masowe morderstwo*, wyborcza.pl/7,75399,5137357.html
- [19] Bello W. (2011) *Wojny żywnościowe*, Książka i Prasa
- [20] Gerwin M. (2011) *Żywność i demokracja. Wprowadzenie do suwerenności żywnościowej*, Polska Zielona Sieć, globalnepoludnie.pl/IMG/pdf/Zywnosc_i_demokracja.pdf
- [21] Sadkowska M. (2016) *Czym jest suwerenność żywnościowa?*, Nyeleni Polska
- [22] Ślimko E. (2010) *Suwerenność żywnościowa*, Polska Zielona Sieć, globalnepoludnie.pl/Suwerennosc-zywnosciowa
- [23] Lang T., Yiannis G. (2004) *A brief history of consumer activism*, academia.edu/789868/A_brief_history_of_consumer_activism
- [24] Lightfoot E. (2019) *Consumer Activism for Social Change*, researchgate.net/publication/336124881_Consumer_Activism_for_Social_Change
- [25] Ruch Spółdzielczy, ruchspoldzielcow.pl
- [26] Chenoweth E. (2016) *Why is nonviolent resistance on the rise?*, diplomaticourier.com/posts/nonviolent-resistance-rise
- [27] Nicholasen M. (2019) *Nonviolent resistance proves potent weapon*, news.harvard.edu/gazette/story/2019/02/why-nonviolent-resistance-beats-violent-force-in-effecting-social-political-change
- [28] The Martin Luther King, Jr. Research and Education Institute, kinginstitute.stanford.edu/encyclopedia/nonviolence
- [29] La Via Campesina, viacampesina.org/en
- [30] Medoń S. (2021) *Młodzi z Portugalii pozywają 33 kraje – w tym Polskę – za kryzys klimatyczny*, Smoglab smoglab.pl/mlodzi-z-portugalii-pozywaja-33-kraje-w-tym-polske-za-kryzys-klimatyczny
- [31] Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, *Strategia Farm to Fork*, gov.pl/web/ijhars/strategia-farm-to-fork
- [32] European Commission, *Farm to Fork strategy*, ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en
- [33] ECDPM (2021) *Mandatory environmental due diligence: What is exactly expected of companies?*, ecdpm.org/talking-points/mandatory-environmental-due-diligence-what-is-exactly-expected-companies
- [34] Helsińska Fundacja Praw Człowieka, hfhr.pl/wolnosc-zgromadzen

